

תוכן העניינים

3 פתח דבר / אורי כהן מנכ"ל מסע ישראל

5 מסע ישראל

כנס מסע ישראל

7 כנס ישראלי כמחולל שינוי – הכנס השלישי

9 משתתפי הכנס

13 תכנית הכנס

מאמרים

15 זהות יהודית ציונית במסע ישראלי / דרור חמאוי

19 דרוש שינוי – על הצורך בחינוך יהודי-מסורתי ראוי / ד"ר יהודה מימון

29 מסע ישראלי בשיתוף עם קרן ג'נסיס ישראל

ישראליות משלהם: תמורות בדפוס של דוברי רוסית בישראל / ולדימיר (זאב) חנין,

31 אלק ד' אפשטיין, מרינה ניזניק

37 "קום התהלך בארץ" – המהפך ביחס לטבע ולטיול / זאב ולק

41 מהכרת הארץ לאהבת מולדת / אלי שיש

63 מסע ישראלי – מחקר הערכה תשע"ה / המכון לחקר הטיפוח בחינוך, האוני' העברית

75 ברכות למסע ישראלי

פתח דבר

אורי כהן, מנכ"ל מסע ישראל

"אני מנסה להעלות בדעתי איזו הרגשה יש לאדם היורש מבנה כמו טירת וינדזור. לחיות במקום כזה, הרווי בכל כך הרבה היסטוריה, פירושו לרצות לדעת את ההיסטוריה הזאת... לימוד ההיסטוריה הזאת איננו גילוי עובדות סתם. המבנה הזה יהיה ההיסטוריה שלי מפני שירשתי אותו. לא הייתי בוחר בו. הוא היה בוחר בי. אבל בליט ברירה הייתי מקבל עלי מערכת של מחויבויות, יחסים מוסריים עם העבר ועם העתיד. הייתי נעשה חלק מההיסטוריה של הטירה ושל ירשיה..."

היהודים לעולם לא יהיו בעלים של מבנים כמו טירת וינדזור. לא זה סוג העם שלנו. אבל אנו בעליו של משהו שהודו אינו נופל מהודם של הבניינים האלה והזמן קידש אותו עוד יותר משקדש אותם. הטירה היהודית אינה בנויה לבנים או אבנים, כי אם מילים. אבל גם היא נשמרה מאות בשנים, נמסרה מדור לדור, גם אותה הרחיבו וביצרו תקופה אחר תקופה, נצרוה וקיימוה באהבה. כילד ידעתי שיום אחד אירש אותה מהוריי, כפי שהם ירשו אותה מהוריהם. אין זה מבנה, ובכל זאת זהו בית, מקום שאפשר לחיות בו. יותר משהוא שייך לנו, אנחנו שייכים לו, וגם הוא חלק ממורשת האנושות. אני יודע, בדיוק כפי שידוע יורש של טירה, שאני חוליה בשלשלת הדורות, ושאיני חב חוב של נאמנות לעבר ולעתיד. לכן התכוון אדמונד ברק כשכינה את החברה שותפות 'לא רק בין החיים אלא בין החיים, המתים והעתידים להיוולד'. אני חלק מסיפור שפרקיו הראשונים נכתבו בידי אבות אבותיי ואת הפרק הבא שלו אני נקרא עתה לכתוב. ובבוא השעה עליי להעבירו לילדיי, והם לילדיהם, כך שהסיפור היהודי, לא פחות מטירת וינדזור, יוכל להמשיך להתקיים".

(מתוך נאומו בטירת וינדזור בשנת 2000 של הרב לורד ג'ונתן זקס, רבה הראשי של אנגליה)

מסע ישראלי מאפשר למשתתפים בו לכתוב את סיפורם האישי במסע החיים בארץ הזו, מסע של העם היהודי לדורותיו המתפרש על פני ארבעת אלפים שנים. מסע שאינו חותר למקום פיזי כלשהו בהכרח, אלא מוביל אל דרך חיים, ערכים ואידיאלים, מסע שטרם נשלם.

מעל ל-150,000 בני נוער, מפקדי צה"ל ויהודים מהתפוצות השתתפו עד היום במסע ישראל, מסע בו צעדו אלפי קילומטרים בשבילי הארץ, נופיה ואתריה תוך בירור מעמיק של זהותם האישית, היהודית, הציונית והישראלית.

בכנס זה אנו מבקשים לגעת ולדון באחת השאלות היותר משמעותיות במסע הישראלי – שאלת הזהות היהודית ציונית.

זהות היא מונח סוציולוגי ופסיכולוגי המתאר את תפיסת האדם את עצמו והחברה הסובבת אותו. זהות יהודית ציונית טומנת בחובה עולם שלם של ערכים, זכויות וחובות כיהודים וכבני אדם.

מהותו של מסע הינה שאלת שאלות, דיאלוג אינסופי בין האדם לעצמו, לזולתו. המסע שואל את המשתתף בו מה משמעותה של היהדות והציונות בעיניך, כיום. מתוך הבנה כי עלינו להתחבר לעומק המושג בעצמינו, להיות ולשאול בעומק ההכרה העצמית מה פירושה של היהדות והציונות בעינינו לפני שנוכל להעביר זאת לדור הבא.

מדינת ישראל היא הפלא הגדול ביותר בתולדות העם היהודי. אנו חיים בדור שפגש וחווה את האסון והחורבן הנורא והקשה ביותר בתולדות עמינו ומנגד זוכה לחיות ולחזות מדי יום בפלא העצום הזה – מדינת ישראל. אין בעל הנס מכיר בניסו ועל כן אנו נדרשים לשוב ולספר, לשאול ולברר מה משמעותו של כל זה עבורנו. מאין באנו ולאן אנו הולכים כחברה, כמדינה וכעם.

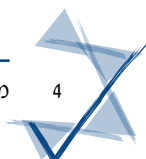
הזהות היהודית ציונית אליה מחנך ומוביל המסע הישראלי יש בה קריאה למעורבות, אכפתיות ולקחת אחריות של כולנו כפרטים, כחברה, כמדינה וכעם. זהות יהודית ציונית המכילה וכוללת את עולם הערכים שבין אדם לחברו מעבר ובמקביל לזה שבין אדם למקום, שאינה מסתפקת בד' אמות של הלכה בלבד. זהות יהודית ציונית המדגישה חסד ומעורבות חברתית, חיבור לעם ולארץ ואזרחות תורמת במדינת ישראל.

מסע הישראלי מאפשר לנו להיות מחוברים כעם לשורשינו בארץ הזו ומתוך כך לצמוח ולהגביה עוף מעל המחלוקות והשסעים הנראים לעיתים כחזות הכול בחברה הישראלית כיום, לגלות ולחשוף את מעטה ההוד, ההדר והסיפור של העם היהודי, הציונות ומדינת ישראל.

להיות יהודי ציוני פירושו להצטרף למסע הישראלי של העם היהודי לדורותיו, מסע שטרם נשלם.

בברכה,

אורי כהן

מסע ישראלי

מסע ישראלי הינו מסע חינוכי, חוויתי ומשמעותי לגיבוש וחיזוק הזהות היהודית והציונית בקרב בני נוער וחיילים במדינת ישראל. בשיתוף פעולה מלא עם משרד החינוך, משרד הביטחון וצה"ל ובנדיבותם של קרנות ותורמים רבים ומשמש כיום אבן דרך משמעותית בבניית זהותם הערכית, היהודית והציונית של כלל המשתתפים במסע.

מאז הקמתו, השתתפו במסע ישראלי למעלה מ-150,000 תלמידי כיתות יא', מ-300 בתי ספר תיכוניים ממלכתיים וממגוון מסגרות נוער בסיכון, פנימיות, כפרי נוער וחינוך מיוחד מכל רחבי הארץ, וכן חיילים ומפקדים מקורסי הפיקוד הזוטא והבכיר כגון קורס טייס, מ"כים, חובלים, תותחנים ועוד.

בשנים האחרונות הרחיב המסע את פעילותו לקהלים חדשים ובהם עולים וקבוצות סטודנטים יהודים מכל רחבי העולם השוהים בארץ במסגרות חינוכיות יהודיות ציוניות. כגון פרויקט "מסע" של הסוכנות היהודית, ההסתדרות הציונית העולמית, תנועות הנוער הציוניות העולמיות, וקהילות יהודיות מרחבי העולם.

בשנה האחרונה מעמיק המסע את פעולתו החינוכית ובונה קומה נוספת על גבי מסע ישראלי, שהמשתתפים חוו בעצמה רבה. קומה זו היא מכלול של פעילויות חינוכיות ברוח המסע ובשפת המסע המכונות: "תכניות המשך". תכניות המשך היוצרות רצף רעיוני חינוכי למסע ישראלי ברמת התכנים והשפה.

על פעילותו החינוכית הוענק למסע ישראלי בשנת תשע"ה פרס ירושלים לחינוך לציונות.

מסע ישראלי כמחולל שינוי

הכנס ה-III

מסע ישראלי הינו מסע זהות אשר חוויותיו המיוחדות מחוברות לשאלות זהות מהותיות.

בכנס הראשון עסקנו בקשר שבין חוויה לעיצוב זהות והצבענו על כך שהחוויה המיוחדת של המסע אכן מעוררת ומכוונת את המשתתפים לעסוק בזהותם. בכנס השני נגענו בצורה בה מתורגמת החוויה לשאלות זהות.

בכנס זה נעסוק בזהות יהודית ציונית במסע ישראלי.

המסע הינו מסע זהות פנימי, אשר מוביל את המשתתף להתבונן פנימה אל הנדבכים המרכזיים בזהותו. ביום האחרון למסע, בשבת, אנו עוסקים בנדבך המרכזי המהווה גם מכנה משותף רחב המחבר את המשתתפים במסע-זהות יהודית.

העיסוק בזהות היהודית מתרחש ביום האחרון של המסע ולא בכדי-היהדות מקיפה ומכילה עולם עצום של ערכים, מסורת ותרבות, כל אלה באים לידי ביטוי במהלך ימי המסע. העיסוק ביהדות ביום האחרון מבסס ומאשש תפיסה מכילה זו של היהדות.

ליהדות יש עמדה ביחס לחשיבות העיסוק בעצמינו, ביחס לרגישות לאחר, ביחס לארצנו והיא שעצבה את אופייה המיוחד של מדינת ישראל כמדינה יהודית דמוקרטית.

בכנס נעסוק בהגדרתה המיוחדת והמגוונת של זהות יהודית ציונית וכל זאת מתוך עיסוק בחוויות המסע וחיבורה ליהדות. נעסוק גם במקומה של היהדות בחיינו כיום-בחיי מדינת ישראל.

מסע ישראלי מנסה בהרבה מאמץ ומחשבה לעורר את רגשי השייכות של כולם אל עולם היהדות, איש איש בדרכו.

משתתפי הכנס

מר אלי שיש

אלי שיש מנהל אגף של"ח וידיעת הארץ, משרד החינוך.

משנת 1981 החל אלי את דרכו במערכת החינוך כמורה לשל"ח וידיעת הארץ, את התואר השני סיים באוניברסיטה העברית בירושלים. בעבודת התזה חקר את נושא החינוך הבלתי פורמאלי לזהות יהודית במסגרת המסעות לפולין. בימים אלה לומד כתלמיד מחקר לדוקטורט באוניברסיטת תל אביב מחקרו עוסק בחינוך הבלתי פורמאלי לידיעת הארץ כמעצב זהות יהודית. בין יתר החיבורים שכתב בנושא הטיול ככלי חינוכי, הוציא לאור את הספר "הכי ישראלי שיש", "שח אד"ם" ו-"רציתי להגיד לך".

אות עמית כבוד מסע ישראלי ה'תשע"ו

אלי שיש, נמנה עם מפתחי תוכנית מסע ישראלי ומייסדיה, והוא מלווה את המסע מאז הקמתו. הודות להשקעתו מסירותו ופעילותו של אלי לאורך השנים התפתח והתרחב המסע ותוך כדי עבודה משותפת הוטמע במערכת החינוך והפך מתכנית של מיזם חינוכי משותף לתפיסה חינוכית מקיפה ורחבה, המשפיעה על כלל מערכת החינוך בישראל.

על תרומתו הרבה לקידום המסע והפיכתו מרעיון לתכנית חינוכית מרכזית בבתי הספר במדינת ישראל, על ההובלה, השותפות, רוח השליחות, החברות והתמיכה הרבה לאורך השנים, מוענק לו אות עמית כבוד של מסע ישראלי.

אלוף (במיל') אליעזר שקדי

אליעזר (אלי) שקדי, מפקד חיל האוויר ומנכ"ל אל על לשעבר. עוסק בהתנדבות בתחום החינוך.

שקדי נולד בקיץ 1957 לאביו, משה שקדי, איש חינוך. ניצול שואת יהודי הונגריה, ששרד בבית הזכוכית של משה קראוס, ולאמו נחמה, ילידת מצרים, אשת חינוך אף היא. שקדי גדל בהוד השרון ובכפר סבא. הוא בעל תואר ראשון במתמטיקה ובמדעי המחשב מאוניברסיטת בן-גוריון, ותואר שני בניהול מערכות מבית הספר ללימודי מוסמכים של הצי (Naval Postgraduate School) שבמונטריי, קליפורניה, ארצות הברית. נשוי לד"ר ענת שקדי, ואב לשלושה.

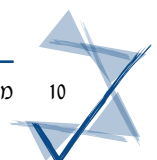
ד"ר גדי טאוב

ד"ר גדי טאוב, היסטוריון, עיתונאי וסופר, נולד בירושלים. הוא מחברם של ספרי פרוזה לילדים ולמבוגרים, וכן ספרי עיון על התרבות והפוליטיקה בישראל. ספרו "אלנבי" עובד לסידרת טלוויזיה בערוץ 10. הוא כתב את עבודת הדוקטורט שלו בהיסטוריה של ארצות הברית באוניברסיטת רטג' במדינת ניו ג'רזי בארצות הברית, וכיום הוא חבר סגל בבית הספר למדיניות ובמחלקה לתקשורת באוניברסיטה העברית.

פרופ' גד יאיר

פרופסור גד יאיר, מנהל המכון לחקר הטיפוח בחינוך של ביה"ס לחינוך באוניברסיטה העברית.

פרופסור לסוציולוגיה וחינוך באוניברסיטה העברית בירושלים. בעבר שימש המנהל האקדמי של תכניות המוסמך בבית הספר לתלמידי חו"ל, וכיום הוא מכהן כראש המחלקה לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה ועומד בראש הקתדרה למחקר חינוכי ע"ש לואי ואן וולנס. מחקריו עוסקים בתחום של מוטיבציה ואי-שוויון חינוכי, וכן בתיאוריה הסוציולוגית בהקשרים תרבותיים. בשנים האחרונות התרחבו מחקריו לתחום של חוויות מפתח חינוכיות והשפעותיהן ארוכות-הטווח על בוגרים. בעל תואר שלישי בסוציולוגיה מהאוניברסיטה העברית בירושלים, משנת 1994.

ד"ר יהודה ממון

ד"ר יהודה מימון מכהן כמנכ"ל ארגון כל ישראל חברים – אליאנס. בעל תואר מומחה בפסיכולוגיה קלינית ובעל תואר שלישי בחינוך באוניברסיטה העברית, בוגר ביה"ס למנהיגות חינוכית במכון מנדל. בעבר יזם וניהל פרויקטים חברתיים וחינוכיים בשכונות מצוקה ובעיירות פיתוח, ניהל בית ספר ממלכתי-דתי, ייסד וניהל את המרכז למנהיגות יהודית חברתית "ממזרח שמש" ואת רשת "מורשה" – להעמקת המורשת היהודית והמעורבות הקהילתית. בשנים האחרונות משמש כמנכ"ל כל ישראל חברים. חבר בוועדי מנהל של עמותות חינוכיות וחברתיות שונות.

אנה פרלמן

אנה פרלמן מכהנת כמנהלת קרן ג'סיס ישראל.

אנה היא ילידת העיר מינסק, בילורוסיה, שם היתה ממובילי התחדשות חיי הקהילה היהודית בסוף שנות ה-90 וממקימי בית הספר היהודי במינסק, אחד מהראשונים והגדולים בכל רחבי ברית המועצות לשעבר. לאחר עלייתה ארצה עבדה בין השנים 1994–2010 בסוכנות היהודית במגוון תפקידים ובהם מיון והכשרת שליחי חינוך לברה"מ לשעבר ופיתוח פרויקטים חינוכיים לקהילה הדוברת רוסית. בתפקידה האחרון בסוכנות היהודית שימשה כראש המשלחת לסט פטרסבורג ואיזור צפון מערב הפדרציה הרוסית. עם חזרתה ארצה ניהלה פרויקטים במסגרת קרן ג'סיס והחל משנת 2014 היא מנהלת את הקרן בישראל. אנה בעלת תואר בהוראת מתמטיקה ותואר שני במנהל עסקים אוניברסיטת תל אביב.

מר מיכאל ביטון

מיכאל מרדכי ביטון הוא ראש המועצה המקומית ירוחם החל משנת 2010. לפני כן היה יזם חברתי בירוחם ומחוצה לה, ועמית מכון מנדל למנהיגות. נולד ב-1970 בירוחם למשפחת עולים ממרוקו, הצעיר מבין תשעה אחים. נשוי לאילנה ואב לחמישה ילדים, מתגורר בירוחם. לא סיים תיכון ושימש עד לגיוסו כמדריך מתנדב בתנועת בני עקיבא. שירת כקצין קרבי בגולני והיה אחד הצוערים בקורס קצינים אחריהם עקב הסרט "להיות קצין". בשירות מילואים משמש קצין קרבי בדרגת סרן בצה"ל. בעל תואר ראשון במדעי ההתנהגות מאוניברסיטת בן-גוריון. בעל תעודת הוראה מטעם מכון מנדל למנהיגות, ותואר שני בניהול מלכ"רים באוניברסיטה העברית. מגשר ובוגר קורסי מנהלים של החברה למתנ"סים ושל הסוכנות היהודית, ובוגר תוכנית "גוונים" למנהיגות יהודית פלורליסטית בישראל.

ישראל חסון

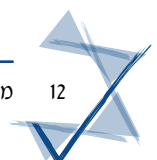
ישראל חסון הוא מנכ"ל רשות העתיקות, בעבר היה חבר הכנסת מטעם סיעות ישראל ביתנו וקדימה וסגן ראש שב"כ. חסון נולד בדמשק שבסוריה למשפחה בת עשרה ילדים. בהיותו בן שבע עלה עם משפחתו לישראל, דרך אדנה שבטורקיה, השתחרר מצה"ל בדרגת סגן ולאחר שחרורו מצה"ל גויס לשב"כ. שירת בשב"כ במשך 23 שנים במס' תפקידים ובהם ראש מרחב ירושלים, מפקד מרחב לבנון ומפקד מרחב יהודה ושומרון. הוא היה שותף למשא ומתן של הסכם טאבה, הסכם חברון, הסכם ואי והמשא ומתן של אהוד ברק בקמפ דייוויד. בתפקידו האחרון בשב"כ, בשנים 1997-1999, היה סגנו של ראש השב"כ עמי אילון והאחראי על המבצעים.

בשנת 2000, פרשה השירות לעסקים, הקים את חברת "חסון אנרגיה" המספקת דלק למפעלים ותחנות דלק בצפון הארץ. חסון בעל תואר ראשון ביחסים בינלאומיים מאוניברסיטת חיפה ובוגר המכללה לביטחון לאומי.

מנחה הכנס: קובי מידן

קובי מידן, מנחה טלוויזיה, מתרגם, מדבב ושדרן רדיו ישראלי. את דרכו בתקשורת החל מידן במסגרת גלי צה"ל שם הגיש את המצעד הלוועזי והיה בין צוות המגישים הראשונים של תוכנית "נכון לעכשיו". לאחר עזיבתו את הרדיו עבר לטלוויזיה שם הנחה והשתתף במס' תוכניות. בשנות התשעים השתתף בדיבוב סדרות מצוירות שונות והחל להנחות את תוכנית הראיונות "פגישה לילית" בערוץ 2 תוכנית שנחלה הצלחה, ושודרה במשך תשע עונות. בנוסף לעריכה והנחיה של תוכניות נוספות.

בין השנים 2010-2014 הגיש את תוכנית הראיונות "אנשים בלילה" בגלי צה"ל, עליה זכה בפרס מפקד גלי צה"ל ומשנת 2011 מנחה את תוכנית הראיונות "חוצה ישראל" בטלוויזיה החינוכית. בעשור השני של המאה ה-21, מידן עוסק גם בקריינות לפרסומות ובנוסף, מלמד ומעביר את סדנת הריאיון הרדיופוני בבית הספר לעיתונאות "כותרת".

תכנית הכנס

09:00	קבלת פנים
10:00	פתיחה מר אורי כהן, מנכ"ל מסע ישראל. אלוף (במיל') אבי מזרחי, אלוף פיקוד מרכז לשעבר, סמנכ"ל אלביט מערכות, חבר הנהלת מסע ישראל. הענקת אות עמית כבוד מסע ישראלי למר אלי שיש, מנהל אגף של"ח וידיעת הארץ, מינהל חברה ונוער, משרד החינוך.
10:30	זהות יהודית ציונית בחיי מדינת ישראל כיום הרצאה אלוף (במיל') אליעזר שקדי מפקד חיל האוויר ומנכ"ל אלעל לשעבר, חבר הנהלת מסע ישראל. ציונות בעולם יהודי ד"ר גדי טאוב עיתונאי וסופר ישראלי, מרצה בכיר באוניברסיטה העברית. השפעת מסע ישראלי על תהליכי גיבוש זהות בקרב בני נוער פרופסור גד יאיר ראש המכון לחקר הטיפוח בחינוך, האונ' העברית.
12:00	הפסקת קפה
12:30	המסע הישראלי שלי, בין זהות יהודית ציונית לזהות ישראלית ראיון אישי עם כבוד נשיא המדינה, מר ראובן ריבלין.
13:15	זהות יהודית ציונית במסע ישראלי לגעת בעבר, פרוייקט החפירות הארכיאולוגיות במסע ישראלי מר ישראל חסון, מנכ"ל רשות העתיקות. זהות יהודית ציונית, פנים שונות פאנל בהשתתפות: מר מיכאל ביטון, ראש מועצת ירוחם. גב' אנה פרלמן, מנהלת קרן ג'נסים ישראל. ד"ר יהודה ממרן, מנכ"ל כל ישראל חברים. סיכום ד"ר יוסי בכר, יו"ר דירקטוריון בנק דיסקונט וחבר הנהלת מסע ישראל.
14:30	ארוחת צהריים
מנחה	קובי מידן

זהות יהודית ציונית במסע ישראלי

דרור חמאוי¹

"מפני מה אנו יהודים? כמה מן הזרות בעצם השאלה! שאלו את האש, מפני היא בוערת! שאלו את השמש מפני מה היא זורחת!... כך שאלו את היהודי, מפני מה הוא יהודי. אין ביכולתנו לבלתי היות מה שהננו. בקרבנו הוא הדבר, חוק הוא מחוקי טבענו... אי אפשר לבטלו, לנצחו, להכחישו... נקל לכם לעקור כוכב מרקיע השמים מלעקור מלבכם אותו דבר-מה הטמיר ונעלם ואין הדעת משיגתו, שעושה אתכם ליהודים..." (אחד העם 1898)

עם ישראל לאורך הדורות, גם כשהיה רחוק מארצו וממולדתו ערש תרבותו, שמר על זהותו היהודית ומכוח זה השתמרה התרבות והשתמרו הגעגוע והכמיהה לארץ ישראל.

כששב העם לארצו ובנה בה את מדינתו, ועיצב את זהותה ואת עולם הערכים שלה הייתה זו התרבות היהודית המיוחדת שלנו, אשר שמשה כמקור השראה ומודל לעיצוב זהותה של המדינה כמדינה יהודית דמוקרטית.

היהדות טבועה בנו וטבעית לנו, כפי שכותב אחד העם, ובד בבד גם מהווה מקור למתחים רבים בעם, כשהמכנה המשותף נעלם. במקום לעסוק בשורש, במקור במשמעות של היהדות, בעוצמה ובכוח שלה, אשר הניעו אותנו אלפי שנים ומתוכה נוצרו יצירות תרבותיות רוחניות מוסריות אדירות לעולם כולו, אנו עוסקים בענפים השונים – בעיקר בשונות ובניתוק שלהם אחד מהשני.

כשהשיח הציבורי עוסק בענפים אנו שוכחים את השורש ומשכים אל מחלוקת קשות.

מסע ישראלי בתפיסתו החינוכית חותר להגיע אל השורש! להגיע אל המכנה המשותף ולהעצים אותו ולא מתוך השתקת הדעות השונות והפגת המתחים אלא דווקא מתוך בירור אישי מעמיק.

1 מנהל תחום חינוך והדרכה במסע ישראלי

משמעות הדבר היא שאנו מגישים את היהדות לתלמידים כ"שורש" כלומר מביאים לידי ביטוי וידיעה שלהיהדות פנים רבים – דתיים, מוסריים, תרבותיים ערכיים ועוד... וליהדות עמוקה זו לכולנו יש קשר, וכל הנתר לנו הוא לברר את מהות הקשר של כל תלמיד ותלמיד אל היהדות.

היהדות איננה נחלת מגזר כזה או אחר אלא נחלת כולנו, לכולנו חלק בה ולה חלק בנו – בדיוק איזה חלק ומה משמעותו לכל אחד ואחת, זאת אנו מבררים במסע ישראלי.

בירור מעמיק זה נוגע באחד הנדבכים בזהות שלנו, בירור זה מנכיח מרכיב זה בזהות והופך אותו לרלוונטי ומשמעותי. כשנדבך היהדות נוכח ובו התלמיד עוסק אז מרכיב זה בזהות מתחזק.

תהליך חינוכי זה לא תמיד ברור למבקרים מבחוץ ועל כן חושבים (ולעיתים אף מלעזיזים) שמסע ישראלי עוסק ב"הטפה", ב"החזרה בתשובה" וכדומה.

מסע ישראלי עוסק בחיזוק זהות יהודית מתוך בירור במרכיב הזהות הזה בתלמיד ולא מתוך אמירה ובטח לא מתוך כפיית "מעשים יהודיים" כאלה או אחרים. היחיד שעוסק בזהותו היהודית, הוא התלמיד.

המורכבות, הייחוד של הזהות היהודית בחברה שלנו והיהדות כמכנה משותף שלנו, הבאים לידי ביטוי במסע ישראלי, מוצגים בצורה נהירה ומרגשת בשיר "שיעור זהות".

שיעור זהות / חמוטל בר יוסף

אָני מָאָן. הוֹרִי נוֹלֵדוּ בְּגוֹלָה.
הֵם קָרְאוּ לְמִדְיָה יְהוּדִית גְּאוּלָּה.
נוֹלַדְתִּי לְעִבְרִית הַמְּבֻצָּעֶת, הַזִּקְפָּה, הַרְעָבָה
וְזֹאת הָיְתָה סִבָּה לַגְּאוּלָּה.
נוֹלַדְתִּי בְּקִבּוּץ. הִלֵּכְתִּי יַחֲפָה.
לְטוֹב וּלְמִיטָב גָּדַלְנוּ יַחַד זְמוֹ אֲחִים,
הַבְּנוֹת עִם הַבָּנוֹת, הַשְּׂמֻחוֹת עִם הַפְּחָדִים.
בְּקִיבוּצָנוּ לֹא הָיָה בֵּית כְּנִסֵּת

אָבֵל עָרַב שָׁבַת הָיָה זָמַן אַחֵר, מִיּוֹחַד:
 אַחֲרֵי מִקְלַחַת חֹמֶה כְּלֵם עַד אֶחָד
 הָיוּ לְבוּשִׁים חִילְצוֹת לְבָנוֹת
 שֶׁהִגִּיעוּ מִגִּהְצוֹת מִהַפְּכִבְסָה הַמִּשְׁתַּפֶּת,
 וּבְעָרֵב פֶּסַח קָצְנוּ אֶת הַתְּבוּאָה הַחֲדָשָׁה.
 הַחֲבֵיר שֶׁהָיָה בְּמַפְקִיד הַכֶּהֱן הַגָּדוֹל שָׁאַל: בָּא הַשְּׂמֶשׁ?
 וְכָלֵנוּ עֲנִינוּ: בָּא! בָּא! הוּא נָשָׁב וְשָׁאַל: הָאֶקְצָר?
 וְכָלֵנוּ עֲנִינוּ: קָצָר! קָצָר!
 אַחֵר כֵּן הִתְאַסְפֵנוּ לַחֲגֹג אֶת הַסֵּדֶר
 וְהָיִינוּ בְּיַחַד מְאֹד, מְאֹד בְּקִרְבָּה.
 לֹא חֲשַׁבְנוּ שֶׁמָּה שֶׁעָשִׂינוּ הָיָה יְהוּדִי.
 לֹא חֲשַׁבְנוּ שֶׁזֹּאת סִבָּה לְגִאָּוָה.
 אֲנִי מֵכָאן, רַב הַנָּשִׁים מְדַלִּיקוֹת זָאן גְּרוֹת בְּעָרֵב שָׁבַת.
 שְׁבוּעַ אֶחָד בְּשָׁנָה קָשָׁה לְהַשִּׁיג זָאן לֶחֶם בְּרֵב הַמִּקְוִמוֹת.
 יוֹם אֶחָד בְּשָׁנָה דְּמִקְוָה שֶׁל מוֹדָר מִשְׁתַּקֶּת אֶת רֵב הַתְּנוּעָה.
 נִשְׁנִי יָמִים בְּשָׁנָה קוֹל הַצִּפִּירָה הוּא שְׁפוּד שֶׁל אִשׁ
 רוֹצֵעַ לָבֵב.
 עִם לֹא גָדוֹל וְלֹא רֵב
 חֵי בְּמִדִּינָה יְהוּדִית
 יַחֲדָה אֲשֶׁר אֶהְבְנוּ וְנֶאֱהָב
 וּמָה שֶׁהָיָה נִשְׁוָה
 לְטוֹב וּלְמִיֻּטָּב
 זֹאת סִבָּה טוֹבָה לְגִאָּוָה

דרוש שינוי

על הצורך בחינוך יהודי-מסורתי ראוי / ד"ר יהודה מימון²

בניגוד לתפיסה הרווחת, החברה היהודית בישראל אינה מחולקת באופן קוטבי ל"דתיים" ול"חילוניים"; ציבור מסורתי גדול מצוי בתווך שבין הקצוות ואינו זוכה לחינוך יהודי הולם. לאור זאת, מתבקשת חשיבה מחודשת ביחס למערכות החינוך הנפרדות ל"דתיים" ו"חילוניים" וביחס למקומו ולאופיו של החינוך היהודי הראוי.

רצף זהויות

התפיסה הרווחת של החברה היהודית בישראל כחברה דיכוטומית המחולקת באופן קוטבי ל"דתיים" ו"חילוניים" אינה משקפת נכונה את המציאות. רובם הגדול של היהודים בישראל אינם נמצאים בקצה ה"דתי" או ה"חילוני", אלא בטווח הפרוש ביניהם, והם רואים באופן חיובי קשר משמעותי אל המסורת היהודית ומעוניינים בחינוך יהודי משמעותי יותר. לפיכך, תיאור נכון יותר של החברה היהודית הוא של חברה המורכבת מזהויות יהודיות שונות היוצרות רצף ביחסן אל המסורת היהודית. אחת האוכלוסיות החשובות הממחישות רצף זה היא האוכלוסייה המסורתית, ש-35% מכלל הציבור היהודי בישראל מגדירים את עצמם שייכים אליה. זוהי קבוצה המעורבת הן בעולם הדתי, הן בעולם החילוני, ומשמשת רקמה המחברת בין הקצוות; היא מקיימת שיח עם תמונות העולם האידאולוגיות השונות וממחישה בעצם קיומה את הרב-גוניות של הזהויות בחברה היהודית.³

לבד מתיאור קוטבי ושגוי של החברה היהודית כמחולקת ל"דתיים" ול"חילונים", הרי שעצם הגדרת הדתיות והחילוניות הנה בעייתית ביותר שכן היא נעשתה בעיקר עניין של השתייכות סקטוריאלית. ערכים כגון כבוד האדם, כבוד הבריות, ערבות הדדית, התעניינות במצבו של הזולת, רגישות, סולידריות, הגיונות ויושר, ולמעשה כלל המצוות שבין אדם לחברו – אינם משחקים תפקיד בהגדרת דתיותו של

2 מנכ"ל ארגון כל ישראל חברים – אליאנס

3 על פי שלומית לוי ואחרים, "ישראלים יהודים: דיוקן", אבי חי והמכון הישראלי לדמוקרטיה, ירושלים 2002.

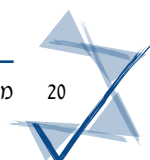
היהודי. מתוך ההתמקדות במצוות שבין אדם למקום עלולה להתפתח תפיסה המטפחת קיום דקדקי ומחמיר של מצוות שבין אדם למקום, אך מזניחה ערכי יסוד יהודיים הקשורים למידות, ליחסים בין-אישיים ואף למעורבות חברתית.

בניגוד גמור לרב-גוניות של הזהויות הדתיות ושל מרכיבי הזהות הדתית, מערכת החינוך בישראל מחולקת לחינוך "ממלכתי-דתי" וחינוך "ממלכתי". החינוך הממלכתי הפך להיות מזוהה עם חינוך חילוני, על אף שלא הייתה זו הכוונה המקורית של ראשי המדינה. אלה התכוונו ליצור זרם שיתקיימו בו זיקות שונות למסורת. במקביל חלו תהליכים של החמרה והקצנה בחינוך הממלכתי-דתי, שהתבטאו במעבר לחינוך תורני ולווו בהקמת מוסדות נפרדים ובהדרה של תלמידים (לרוב מבתי מדרשים) החוצה. למעשה, הממ"ד במתכונתו הקודמת, ששימש גשר אמיתי בין האוכלוסיות, הולך ונעלם מן העולם ובמקומו מתפתח ומתקבע הממ"ד התורני והדפוס החרדי-לאומי.

כיום החינוך היהודי בשני הזרמים הללו אינו מתחשב בזהותה של האוכלוסייה המסורתית: **בחינוך הממלכתי**, לא זו בלבד שאין מספיק ביטויים חינוכיים לעולמם המסורתי של התלמידים בתוך החיים הבית-ספריים, אלא שגילויים מסורתיים כגון נשיקת המזוזה, שמירת כשרות, הליכה לבית הכנסת וכדומה, אינם מתקבלים בטבעיות. יתרה מזאת, תוכניות הלימוד ודרכי ההוראה מעוצבות מתוך התכוונות לאוכלוסיית התלמידים החילונית. מיעוט העיסוק בחינוך יהודי בכלל העשייה הבית-ספרית עומד אף הוא בסתירה לזהותם המסורתית של רבים מתלמידי החינוך הממלכתי. המסורת היהודית חשובה לתלמידים אלה ויש להם עניין ללמוד ולעשות יותר, אבל בית הספר אינו רואה חשיבות רבה בחינוך היהודי. קיים פער, חריף לעיתים, בין העולם היהודי בבית ובבית הספר.

בחינוך הממלכתי-דתי התלמידים המסורתיים נחשבים לתלמידים לא דתיים מספיק, שעלולים להשפיע לרעה על חבריהם הדתיים.⁴ מגמה זו הוחרפה עם ההקצנה בחינוך הממלכתי-דתי, בעיקר סביב תחומים הקשורים לפרקסיס הדתי ולביטויים חיצוניים של הדת. יתרה מזאת, ישנו פער בתפיסת

4 כך למשל כותב הרב אליעזר מלמד, מרבני הציונות הדתית, על התלמידים המסורתיים: "הבעיה שאותם הילדים, שגדלים באווירה חילונית, עלולים להשפיע לרעה על שאר התלמידים... ככל שיהיו בבית הספר יותר תלמידים מבתי מדרשים, כך הצוות החינוכי יצטרך להדגיש יותר את העמדות התורניות. לעומת זאת, ככל שהצוות החינוכי יהיה פחות ברור בהבהרת עמדותיו התורניות, כך יוכל לקבל פחות ילדים מבתי מדרשים מסורתיים, מפני שהשפעתם תהיה רבה יותר על התלמידים הבאים לדקדק במצוות" (הרב אליעזר מלמד, "חינוך ביחד ולחוד". מתוך אתר האינטרנט של ערוץ 7, 13/05/2007).

הדתיות עצמה בין התלמידים המסורתיים לאלה הדתיים, ובמקרים רבים האידאל הדתי שהחינוך הדתי שואף אליו אינו הולם את האידאל הדתי של התלמידים המסורתיים. על הרקע הזה ישנן התנגשויות חוזרות ונשנות בין בית הספר ובין התלמיד המסורתי, על נושאים כגון חבישת כיפה, תפילה, לבוש – שלהם ושל הוריהם – ועוד. המגמה השולטת בחינוך הממ"ד (שכאמור הולך והופך לממ"ד תורני) הנה תפיסת הציונות הדתית מבית היוצר של מרכז הרב. אם אנו זוכרים ששיעור נכבד מכלל התלמידים המסורתיים (כ-70%) מוצאם ביהדות ארצות האסלאם, הרי ברור שקיימות תפיסות דתיות נוספות. גם 30% המסורתיים האחרים אינם אמונים על משנת החינוך הממלכתי-דתי.

זרם כלל-ישראלי

ברור כי הן החינוך הממלכתי, הן החינוך הממלכתי-דתי נדרשים לחשיבה מחודשת ולרביזיה ביחסם לתלמידים המסורתיים. בשניהם אין התייחסות מספקת לקהילות המוצא של התלמידים המסורתיים, אין די היכרות עם המורשת היהודית שלהם ואין מודעות מספקת לזהותם היהודית. אולם רביזיה זו צריכה להיעשות לא רק בהקשר של התלמידים המסורתיים אלא בהקשר של החינוך היהודי בכלל, ולא רק על ידי כל זרם בנפרד אלא על ידי משרד החינוך עצמו.

יתרה מזאת, מעבר לכך שקשה לחלוק על הטענה המביכה שהחינוך היהודי אינו נמצא בסדר עדיפות גבוהה במערכת החינוך הישראלית, טענתי היא כי כך הדבר גם בחינוך הממלכתי-דתי. בראש סדר העדיפויות, גם בממ"ד, ניצבים ההישגים הלימודיים, וליתר דיוק – בחינות הבגרות (אין זהות בין השניים, ודי לחכימא...). מכיוון שאני ער לתמיהה האפשרית ואולי להתקוממות של חלק מהקוראים, אומר כי הצבת בחינות הבגרות בתור יעד מרכזי בחינוך הדתי משתקפת בפרמטרים רבים בבתי הספר (בעלי תפקיד, מספר שעות, ההכרעה את מי לקבל ואת מי לא לקבל למוסד וכן את מי להשאיר ומי לא; כמו כן הדברים עולים בסדר היום של בית הספר, בזמן המוקדש לחינוך דתי לעומת הבגרויות, ועוד). אין כוונתי לטעון כי הבגרויות אינן חשובות או נצרכות, אולם ההתמקדות של בית הספר בתוצאות הבגרויות וה"הנשרה" של תלמידים שיקלקלו את הממוצע הבית-ספרי הן פעולות אנטי-דתיות. לדאבון הלב, גישה זו מקרינה גם על בתי הספר היסודיים – גם בהם ישנה הכוונה רבה מדי להספק של חומר, להכנה למבחני המיצב ולהישגיות שטחית. על כן נדרשת חשיבה מחודשת ביחס

למקומו ולאופיו של החינוך היהודי בכלל המערכת.

לאחר שנים של מחשבה ועיסוק בתחום (אף כמנהל בית ספר דתי) אני סבור שאין מקום לקיומן של שתי מערכות חינוך מקבילות – ממלכתית וממלכתית-דתית. יש לזכור אחד כלל-ישראלי ובד בבד עם זה – להעמיק באופן משמעותי את החינוך היהודי הניתן לכלל התלמידים. רצף הזהויות שהוזכר לעיל והעובדה שרוב ילדי ישראל מעוניינים בחינוך יהודי משמעותי יותר, משמיטים את הקרקע מתחת לחלוקה דיכוטומית ומזיקה בין "דתיים" ל"חילונים". החברה היהודית כולה יוצאת נפסדת מהקיטוב המלאכותי ומההתעלמות מאוכלוסיות רבות המצויות במרכז. לפיכך ביטול הזרמים הוא גם פתח לחיזוק ולהעמקה של החינוך היהודי בכלל המערכת החינוכית ולהעמדתו בסדר עדיפות גבוה בכלל בתי הספר היהודיים במדינה.⁵

תחת הזרם האחד הכולל יתקיים מגוון גדול של בתי הספר. לשם ההמחשה אפשר לדבר על שלוש קבוצות מרכזיות: "דתיים", "מסורתיים" ו"חילונים", שבכל אחת מהן יתקיימו פרופילים שונים. עם זאת, כמו שאלו המכונים באופן מכליל "דתיים" אינם עשויים פקשה אחת וקיימים הבדלים משמעותיים בתוכם, כך גם לגבי שתי הקבוצות הנוספות, כך שלמעשה לא מדובר על שלוש קבוצות אלא על ריבוי וגיוון של בתי ספר תחת זרם אחד. החינוך היהודי יהיה שונה בכל אחד מהקבוצות בהתאם לקהילות שכל בית ספר ישרת, אולם בכולם תינתן השכלה יהודית ראויה וחיבור משמעותי של המורשת היהודית אל החיים האישיים והחברתיים. קיומו של זרם אחד משותף אין פירושו חינוך אחיד וביטול ההבדלים בין כולם – אדרבא, חייבת להיות הכרה במגוון הקיים ואף בתנאים הייחודיים הנדרשים לעתים לחלק מהם. אולם קבלת תנאים ייחודיים (כגון שעות תפילה, "שעות רב", תגבור לימודי יהדות, וכדומה) לא תותנה בהשתייכות לזרם מסוים, אלא תהיה נחלתו של כל בית ספר על פי אופיו.

בתי הספר צריכים לפתוח את שעריהם לכל המעוניין לבוא בהם ולראות בכך ערך דתי ממדרגה ראשונה. הבידול, ההיפרדות והסלקטיביות הלא-מבוססת חותרים נגד ערכי הדת. כל תלמיד ותלמידה

5 למען הגילוי הנאות אציין כי אני משמש מנ"ל של רשת "מורשה", שאחת ממטרותיה המרכזיות, לצד העמקת החינוך היהודי-החברתי בכלל מערכת החינוך, היא מתן מענה חינוכי הולם יותר לאוכלוסייה המסורתית. המעוניינים ללמוד יותר על הרשת ועל המענים החינוכיים שהיא פיתחה, מוזמנים להיכנס לאתר האינטרנט של "מורשה".

המעוניינים ללמוד בבית הספר צריכים להתקבל וזהותם הדתית אינה צריכה להיות שיקול בקבלתם. אני סבור שגם אין מניעה כי גם בבתי ספר שיינתן בהם חינוך דתי (ובוודאי בבתי ספר שיינתן בהם חינוך מסורתי) ילמדו מורים שאינם מגדירים את עצמם דתיים, ובלבד שיכבדו את אופיו של בית הספר ואת ייעודו. הדבר בוודאי נכון לגבי מורים המלמדים מקצועות מדעיים וכלליים, אך גם לגבי אלו המלמדים את מקצועות הרוח.

חינוך יהודי ראוי

במסגרת מאמר זה קצרה היריעה מלפרט את כל הקשור בחינוך יהודי ראוי. עם זאת, ברצוני לעמוד על כמה מרכיבים מרכזיים בתוך החינוך היהודי שהנם רלוונטיים (בגוונים שונים) לרוב הזהויות הקיימות – ודאי לאוכלוסייה המסורתית, אך במידה רבה מאוד גם לאוכלוסיות רבות מקרב אלו המכונים "דתיים" ו"חילונים". לדעתי, בתמציתיות רבה אפשר לומר כי חינוך יהודי ראוי כולל שלושה נדבכים הכרחיים: היכרות והתמצאות, שייכות והזדהות, הנעה ומחויבות; אלו פועלים בהתאמה במישור השכלי, במישור הרגשי ובתחום המעשה.

היכרות והתמצאות – בכך כוונתי להיכרותו של התלמיד עם המקורות הקלאסיים של היהדות, עם ההיסטוריה היהודית ועם המורשת היהודית על רובדיה השונים, וליכולתו להתמצא בהם ולהשתמש בהם. במאמרו על הגימנסיה העברית כתב אחד העם את הדברים הבאים: "בגימנסיה ילמדו את כל הלימודים הלאומיים: תנ"ך, תלמוד, גם תפילות ישראל וליקוטי דינים, אבל הכול לשם הספרות העברית ולא לשם הדת". כלומר, על אף שמייסדי הגימנסיה שמו להם לחוק "לכלי התערוב כלל ביחסי תלמידים אל מנהגי הדת" כלשונו, הם ראו חשיבות בהיכרות עם נושאים אלה. בהמשך הדברים כותב אחד העם: "וכי אפשר שיהיה לו לאדם מושג נכון מתולדות עמנו והתפתחות רוחו, אם אין לו אף מושג כל שהוא מכל אותם העניינים הדתיים שנמנו כאן"? על בוגר מערכת החינוך בישראל להיות בר אורין במסורת היהודית. למשל, היכולת ללמוד דף גמרא באופן עצמאי היא אחת המטרות בתחום ההשכלה היהודית, בלי תלות בהגדרת בית הספר בתור "דתי" או "חילוני".

שייכות והזדהות – החיבור אל היהדות אינו יכול להתקיים רק ברמה של ידע ובקיאות; התלמיד צריך לחוש שהדברים הללו הם שלו, לחוש שייך לעם היהודי ולהזדהות עם הערכים המכוננים של המסורת.

הנעה ומחויבות – על החינוך היהודי ליצור את ההבנה שהיהדות קשורה לחייו של הלומד ומשפיעה על החלטותיו. המחויבות היא קודם כול ברמה האישית: יהדותי מחייבת אותי ביחס לעצמי, לקרובים אליי, לחברה שלי, לעם שלי ולאנושות כולה.⁶

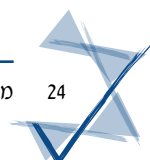
כאמור, לא אוכל לגעת באופן מספק בכל הקשור לסוגיית החינוך היהודי. בדברים שלהלן בחרתי להדגיש שני עניינים מהותיים לחינוך בכלל ולחינוך יהודי ראוי בפרט: מה שאני מכנה "חינוך יהודי הווייתי", ויהדות חברתית. גם שני העניינים האלו רלוונטיים ומתאימים לרוב החברה היהודית ולשלל הגוונים בחינוך היהודי.

חינוך יהודי הווייתי

לעתים קרובות מדי מוגדר תפקידו של בית הספר כהכנה לחיים. על אף שיש אמת בטענה זו, היא עלולה להסתיר עובדה מאוד משמעותית שיש לה השלכות חינוכיות קריטיות: **בית הספר אינו רק, ואף לא בעיקר הכנה לחיים – הוא גם החיים עצמם**. ילדינו מבלים שנים רבות בתחומי בית הספר; יום אחר יום, במשך שעות רבות, אלו החיים שלהם. אינטראקציות בין-אישיות בינם ובין חבריהם ובינם לבין המורים, התרחשויות וחוויות מגוונות, סיטואציות אנושיות שונות – כל אלו הם נחלתם היום-יומית של התלמידים.

טענתי היא כי לא מופנית מספיק תשומת לב לחיים העשירים המתקיימים בתוך בית הספר; העשייה בבית הספר מתמקדת בלמידה, ובדיוק יותר – בלמידה הקוגניטיבית וברכישה של ידע. הטיה זו קיימת כמובן גם בהקשר של חינוך יהודי: רווח עד מאוד הזיהוי שבין חינוך יהודי ובין יהדות כתחום דעת (הוראת מקצועות היהדות והוראת תכנים יהודיים), אך בעיניי החינוך היהודי צריך לכלול גם צד מעשי ואורחות חיים מעבר למרכיבים של ידע ואף של רגש. לכך אני קורא חינוך יהודי הווייתי, המתמקד

6 זוהי דוגמה טובה למרכיבים המשותפים לזהויות השונות. אחד ההבדלים שאפשר שיהיו ביניהן הוא למשל המחויבות כלפי הקדוש ברוך הוא.

הן בהווה הבית-ספרית והן בזהותו ובהווייתו של התלמיד. הווייה יהודית פירושה התנסות חינוכית מקיפה המאפשרת ומעצימה גיבוש של זהות יהודית וביטויים הלכה למעשה של המסורת היהודית בחיים הבית-ספריים. זוהי חוויית למידה מקיפה הפועלת בו בזמן על המישור הקוגניטיבי, הרגשי וההתנהגותי.

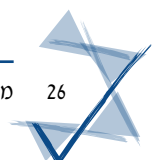
הבנת החשיבות של החיים המתרחשים בתוך כותלי בית הספר תכנון אותנו לתובנות ולשאלות חינוכיות חדשות. במקום לשאול שאלות כגון מהם הערכים שאנו שואפים שהתלמידים ילכו לאורם עם סיום לימודיהם, או כיצד היינו רוצים שהם יתנהגו לאחר בית הספר, נשאל שאלות הנוגעות לערכים ולנורמות שאנו רוצים לבסס בתוך בית הספר ולמערכות היחסים שהיינו רוצים ליצור בין התלמידים ובין המורים בתוך החיים הבית-ספריים. לא נשאל רק אילו ערכים אנו רוצים ללמד, אלא מהם החיים היהודיים המתקיימים בבית הספר ועד כמה הם משקפים ערכים מרכזיים מתוך המורשת היהודית? עד כמה יש לתלמידים אפשרות לחוות ולממש את הערכים האלה? מובן שכל בית ספר יענה לשאלות אלו בהתאם לקהילה שאותה הוא משרת ולחזון החינוכי שאותו הוא הגדיר. למשל, אם בית הספר שואף לכך שתלמידיו יכירו את ערך הצדקה ויתנו צדקה, יש לבחון מהן ההזדמנויות הקיימות בבית הספר לנתינת צדקה בפועל – קופה בכיתה, גמ"ח, איסוף מצרכים, אימוץ עניים או מוסדות. באופן דומה, אם ברצוננו לחנך לרגישות ולהתחשבות בזולת, לא נבדוק רק את ההקשר הלימודי של תחום זה, אלא גם אילו הזדמנויות מעשיות ישנן בבית הספר לבטא את הערכים האלה. האם הקשר מורה-תלמיד בבית הספר מבטא רגישות זו? בל נטעה, כל אלו הן שאלות דתיות, ולא נכון לעסוק בחינוך דתי ולהתעלם מהן.

בתור דוגמה לתפיסה זו אפשר להתבונן בחיים הבית-ספריים בבתי הספר הדמוקרטיים: אלו עוצבו על סמך התובנה החשובה שלפיה, כדי שהחינוך הדמוקרטי יופנם ויהיה בעל משמעות יש לעצב את חיי היום-יום בבית הספר באופן שיעודד ויבטא ערכים דמוקרטיים. אין די בהוראת מקצועות הדמוקרטיה השונים כדי שתתפתח אצל התלמיד תפיסה דמוקרטית; על התלמיד לממש בפועל ערכים דמוקרטיים בתוך החיים הבית-ספריים המגוונים.

יהדות חברתית

בעיות החברה צריכות לתפוס מקום הרבה יותר מרכזי בחינוך היהודי. תופעות כמו עוני ורעב, אלימות כלפי ילדים, נשים וזקנים, ניצול עובדים זרים, חוסר יכולת לטפל בבעיות בריאות כראוי – כל אלו הן בעיות דתיות. מלבד העובדה המצערת כי המשקל הדתי המיוחס למצוות שבין אדם לחברו קטן מהראוי, ההתמקדות ביהדות חברתית מתבססת גם על ההבנה שמצוות שבין אדם לחברו נתפסות באופן מצומצם, ויש מקום להרחיב את משמעותן ולתרגמן למציאות של ימינו. לעתים מצוות אלו נתפסות כחובות של אדם פרטי אחד כלפי אדם פרטי אחד אחר – "חברו", וה"חבר" עשוי להיות חולה, זקן, יתום, אלמנה או עני. אין אנו רגילים לפרש מצוות אלה בהקשר רחב יותר, למשל, כמחויבות להתמודד עם תופעות חברתיות כמו עוני או אבטלה, ש"מאחוריהן" עניים ומובטלים פרטיים רבים. אנו מחויבים לתת דעתנו לא רק למצבו של החולה היחיד אלא לשאלת דמותה הרצויה של מערכת הבריאות במדינה; לא רק לבדידותו של הזקן המסוים שאנו מכירים אישית, אלא לשאלות כלליות כמו גיל הפרישה וזכויות הפנסיה.

כאמור לעיל, אין די בכך שבית הספר יעסוק בשאלות של צדק חברתי וילמד סוגיות הקשורות בהן; עליו לפעול לביסוס בית הספר בתור קהילה הנשענת על ערכים של ערבות ושל צדק ומבטאת אותם בחיי היום-יום. העיסוק בנושאים כגון היחס אל הזולת, אל גופו ורוחו ואל כבודו ורגשותיו כחלק מהערך המרכזי של כבוד האדם, צריך להיות שיטתי ומתמשך. נוסף לכך, התלמידים יידרשו לתת ביטוי מעשי של אחריות אישית לזולת בתוך המרכיבים של החיים הבית-ספריים: אחריות וכבוד כלפי התלמידים מהכיתות הנמוכות, כלפי עולים חדשים, כלפי רכוש בית הספר וכלפי חבריהם; אחריות לאיכות הסביבה בבית הספר, לשאלות של בטיחות ומניעת סכנות, להשבת אבידה ועוד. הביטוי המעשי של ערכים אלה יתרחש הן בתוך בית הספר, הן בקהילה הסובבת. החיבור בין אקלים בית-ספרי מיטבי ופעילות חברתית ובין הערכים והנורמות המעוגנים במורשת היהודית (וחלקם הגדול אף במורשת הכללית) הנו נדבך מרכזי בחינוך היהודי.

סיכום

כלל בתי הספר היהודיים צריכים לספק לתלמידיהם השכלה יהודית גבוהה ולצדה סביבה חינוכית המאפשרת מפגש חי ומתמשך עם המסורת היהודית, יחד עם הזדמנויות לביטוי הלכה למעשה של ערכי המסורת, מצוותיה ומנהגיה. העמקת החינוך היהודי והעמדתו במרכז החיים הבית-ספריים פירושם מיניה וביה מעבר מבתי ספר **לבתי חינוך**. חינוך יהודי איננו רק או בעיקר ידע; כלולים בו חינוך למידות ראויות, אורחות חיים והכוונות מעשיות רבות. הזיקות השונות הקיימות בחברה היהודית אל המסורת צריכות לבוא לידי ביטוי בזהותם ובאופיים של ערכי המסורת ומצוותיה, שאליהם יחנכו בתי הספר השונים. למרות ההבדלים האלה, המרחב החינוכי המשותף והמסד היהודי-החינוכי שכלל בתי הספר יעצבו יהיו משמעותיים ביותר ללכידותה של החברה היהודית ולהמשך קיומה.

מסע ישראלי בשיתוף עם קרן ג'נסיס ישראל

בשני העשורים האחרונים היגיעו לישראל כמיליון מהגרים מבר"מ לשעבר. לעלייה זאת יש השפעה ניכרת והשלכות מתמשכות על המתרחש בארץ בכל תחומי החיים. הצטרפות בני נוער עולים לבתי ספר ישראלים מכניסה ממד חדש ומורכב לבתי הספר מחד והתמודדות של משבר גיל ההתבגרות עם משבר ההגירה מאידך.

מסע ישראלי ג'נסיס הינו פרי יוזמה משותפת למסע ישראלי וקרן ג'נסיס בו אנו משלבים את העולים במרקם ההווה הישראלית וזאת באמצעות חיזוק רכיבי הזהות הבאים לידי ביטוי במעגלי הזהות והשייכות שבהם דן המסע.

קרן ג'נסיס נוסדה בשנת 2007 על ידי קבוצת פילנתרופים יהודים ממוצא רוסי במטרה לפתח ולהעצים את הזהות והתודעה היהודית בקרב יהודים דוברי רוסית בעולם. הקרן משקיעה את עיקר מאמציה בפעילות בחבר המדינות העצמאיות (חמ"ע), בישראל ובצפון אמריקה, שבהן מתגוררים כיום כ-3 מיליון יהודים דוברי רוסית.

קרן ג'נסיס תומכת בפרויקטים רבים ומגוונים בקרב יהודים דוברי רוסית. היא מעניקה את תמיכתה לארגונים הפועלים לשימור התרבות, המסורות ומערכת הערכים היהודיים, המאפיינים את המורשת התרבותית של יהודים דוברי רוסית.

במהלך פעילותה דבקה קרן ג'נסיס בערכים יהודיים שסייעו לעם היהודי לשמר את ייחודו ואת אחדותו במשך אלפי שנים, ללא קשר לתפוצה גיאוגרפית של האנשים והקהילות המרכיבים אותו.

הקרן פועלת תוך שיתוף פעולה הדוק עם קרנות ומוסדות ללא כוונות רווח, בעלי ניסיון בתחום ואלה השותפים להשקפת עולמה ולערכי היסוד שלה. הקרן מכירה בצורך לכונן שינוי מערכתי עמוק בקהילות יהודיות דוברות רוסית, על כן היא פועלת גם מחוץ למסגרת מסורתית של המענקים היחידאיים. אפיק הפעילות המועדף על הקרן הוא תמיכה בפרויקטים רחבי היקף וארוכי טווח.

הודות לשיתוף הפעולה בין קרן ג'נסיס ומסע ישראלי מופעלת זו השנה השמינית תוכנית "מסע ישראלי ג'נסיס" בקרב עשרות בתי ספר בהן שיעור גבוה של תלמידים ממשפחות דוברות רוסית.

מסע ישראלי ג'נסיס עוסק בסוגיות הזהות מתוך גישה ייחודית, רחבה ומעמיקה, ומאפשר למשתתפים להעמיק בזהות היהודית שלהם תוך בחינת הרלוונטיות שלה אליהם כיום וכחלק אינטגרלי מהעם היהודי ומשרשרת הדורות של הקהילה היהודית הדוברת רוסית בישראל. המסע מאפשר למשתתפים הכרות מעמיקה עם היהדות דוברת רוסית לאורך הדורות והקשר הייחודי שלה לארץ ולמדינה.

בשמונה השנים האחרונות תמכה הקרן בכ-12,000 תלמידים במסע ישראלי.

בשנת 2014 הרחיבה הקרן את שיתוף הפעולה עם מסע ישראלי ויחד עם פרויקט "מסע" של הסוכנות היהודית לא"י כ-30,000 סטודנטים יהודים מכל רחבי ברית המועצות לשעבר השוהים בארץ במסגרת תוכניות חינוכיות יהודיות ציוניות השתתפו במסע ישראלי.

ישראליות משלהם

תמורות בדפוסי הזהות של דוברי רוסית בישראל

תקציר המאמר מתוך "ללא ספק, ישראלים: דוברי רוסית בארץ ובחו"ל - זהות ותרבות" מאת ולדימיר (זאב) חנין, אלק ד' אפשטיין, מרינה ניזניק, תוכנית ביהדות זמנינו / אוניברסיטת בר אילן תשע"א - 2011

ליהדות רוסיה ולגורלה ההיסטורי נודע תפקיד חשוב ביותר בהקמת המדינה היהודית ובהתפתחותה בתקופה המודרנית. מראשית הציונות עלו לישראל מרוסיה (ובשמותיה המאוחרים ברית-המועצות, חבר העמים) יותר מ-1.3 מיליון עולים. נתון זה כולל 52,350 עולים שהגיעו ארצה לפני הקמת המדינה; 37,451 עולים שהגיעו ממאי 1948 עד 1969; 147,740 עולים שהגיעו בשנות השבעים; 28,763 בשנות השמונים; וכמיליון מ-1990 עד דצמבר 2010. כתוצרה מכך, השורשים של שלישי עד מחצית מכלל היהודים הישראלים קשורים, הדרך זו או אחרת, לאימפריה הרוסית, לברית-המועצות או לחבר העמים, והיהדות הרוסית (במובנה הרחב) מהווה את הליבה של החברה הישראלית. לכאורה, הנסיבות הדמוגרפיות הללו היו עשויות להבטיח את התפקיד המרכזי של הקהילה "הרוסית" בחברה הישראלית. אולם המציאות הינה מורכבת בהרבה.

שלושה דורות של "ישראל הרוסית"

הישראלים שמוצאם "רוסי" היו ונשארו הקבוצה ההטרוגנית ביותר בחברה הישראלית. במבט כללי ניתן לזהות שלושה גלים של הגירה רוסית-יהודית לישראל, שההבדלים ההיסטוריים-תרבותיים והחברתיים-פוליטיים ביניהם נוטים לגבור על היסודות של הזהות קולקטיבית. הגל הראשון כולל את בני העליות הראשונות עד הרביעית, שבאו ארצה מראשית הציונות ועד סוף שנות העשרים, ואת צאצאיהם, שהיו, על פי רוב, יוצאי האזורים של 'תחום המושב' היהודי באימפריה הרוסית (תחום המושב כלל את שטחיהם של פולין, אוקראינה, בלרוס, המדינות הבלטיות של ימינו, וחלק מן האזורים

המערביים של רוסיה). קבוצה זו של מייסדי היישוב והמדינה היהודית, שביניהם דמויות בולטות כמו דוד בן גוריון, יוסף טרומפלדור ועוד, אשר היוותה את הליבה שך הממסד התרבותי, נפוליטי והכלכלי של המדינה – מה שמכונה עד היום "ישראל הראשונה" – הייתה ונשארה על פי זהותה הכי פחות "רוסית" מבין כל קבוצות הישראלים ממוצא מזרח-אירופאי. יתר על כן, דווקא בני קבוצה זו הם שיצרו את רוב הקודים החברתיים והתרבותיים הישראליים, כמו גם את הגרסה המקומית של "כור ההיתוך", לפיו מתאחדות כל התפוצות היהודיות על בסיס תרבות עברית ציונית. בני קבוצה זו מתייזבים כ"ישראלים" האולטימטיבים במלוא מובן המילה (הסוציולוג ברוך קימרלינג ז"ל כינה אותם "אחוסלים" – מושג המתייחס ליהודים אשכנזים חילוניים ותיקים בארץ) – המקבילה הישראלית ל-WASP בארה"ב).

מסיבות אלה, נציגי הגל השני של עולים דוברי רוסית, אשר החלו להגיע לישראל ב-1969, לאחר הפסקה של כחמישים שנה בעלייה מברית-המועצות, לא נתפסו על ידי צאצאיהם של בני דור המייסדים כ"חברה משלהם". מלבד התחרות הטבעית בין "ותיקים" ל"חדשים", היו לתופעה זו סיבות ממשיות: עולי שנות השבעים יצגו דור שני ושלישי של יהודי רוסיה, שרובם כבר השלימו תהליך של תירבות(אקולטורציה) בחברה הסובייטית הלא-יהודית. במילים אחרות, על אף היותם יהודים במקורם ובזהותם, הם היו קודם כל רוסים על פי תרבותם, ושימרו רק שרידים מן התרבות המסורתית של יהדות מזרח אירופה.

במידה רבה עוד יותר. הדבר נוגע להרכב הסוציו-דמוגרפי של העולים המשוויכים ל"גל השלישי" שהגיע לישראל בשנות העלייה הגדולה, החל מראשית ימי התפרקותה של ברית-המועצות. גל עולים זה היה הטרוגני מאוד. בעוד שעולי שנות השבעים היו מוכנים מבחינה נפשית לקבל את כללי המשחק הקיימים בישראל ולנסות להיטמע בחברה המקומית, הגעת גל העולים החדש החל מ-1989 שינתה את המצב באופן דרמטי. קבוצה זו העלתה נחרצות את טענותיה בזירה הציבורית באשר לדרך ההולמת לגיבוש סדרי עדיפויות לאומיים ולקביעת אסטרטגיות ליישומם, לשם חלוקה "הוגנת יותר" של המשאבים הציבוריים.

כתוצאה מכך, התנגשו בישראל שני דגמים של זהות יהודית: האחד, הוותיק, דגם הזהות הישראלי-עברי, והשני, החדש הדגם הרוסי-ישראלי, המרכיב היהודי שלכאורה אמור היה לאחד את שני הדגמים

הללו, נחלש עד כדי כך, שלעיתים קרובות גבר הייחודי, השונה והמבדיל על כל השאר. במהרה התברר כי אליטות תרבותיות-פוליטיות מקרב דורות שונים של יהודים "רוסיים" בישראל חלוקות מאוד ביניהן גם בהיבטים שונים של השקפתן על החברה הישראלית, כמו גם על זהותן ותפקידה של מדינת הלאום היהודי.

מדובר לא רק בסתירות בין עולים ותיקים (עולי שנות ה-70) לעולים חדשים (עולי שנות ה-90) – הללו נפתרו, למעשה, די מהר; ולא רק בהבדלים בין "ספרדים רוסיים" (יהודי אסיה התיכונית והקווקז) ל"אשכנזים רוסיים" (מדובר, בעצם בשתי קבוצות: נציגים וצאצאים של האוכלוסייה יהודית ששרדה בשואה וגרה בשטחים שסופחו לברית המועצות במהלך מלחמת העולם השנייה, והאוכלוסייה היהודית ה"סובייטית" מאוד" שחיה בגבולותיה של ברית-המועצות שלפני 1939). ההבדלים התרבותיים, החברתיים והפוליטיים בקרב העולים ה"רוסים", ובעיקר בקרב עולי הגל האחרון, נתגלו כמשמעותיים ביותר וכללו את כל טווח של השסעים האידיאולוגיים, הן כאלה שהובאו מארצות המוצא, הן כאלה שכבר התפתחו בארץ.

מבנה הקהילה וזהותה האתנית

ראוי לציין, כי יחסם של העולים ה"רוסים" למבנים קהילתיים, הזדהותם עם סמלים, ערכים ודפוסים ארגוניים קשורים בעיקר במודלים של זהות השולטים בסביבה זו. תשתיות הקהילה המפותחות, אשר בניגוד לתחזיות פסימיות, שומרות על מעמדן באופן יציב למדי, מהוות גורם חשוב לא רק בחיפוש מודל אופטימאלי של השתלבות העולים בחברה הישראלית, אלא גם בהתגבשותה של קהילת העולים עצמה. כאן המקום לציין כי הלכה למעשה אין הבדלים של ממש בין יהודים לפי הלכה ללא יהודים בקרב העולים, ובני שתי הקבוצות עוברות תהליך של ישראלזציה באופן דומה למדי.

חוק השבות (1950) וחוק האזרחות (1952) מבטיחים אישור כניסה לישראל וקבלת אזרחות מיידית ליהודים וגם לצאצאים מדור שני ושלישי של יהודים שנישאו בנישואי תערובת, כמו גם לבני הזוג הלא-יהודים של אנשים אלה. בהתחשב בגידול מאסיבי בשיעור נישואי התערובת בקרב יהודי ברית-המועצות / חמ"ע בדורות האחרונים, אין זה מפתיע כי ההגירה ההמונית מבר"מ לשעבר הביאה

לישראל הרבה אנשים שאינם יהודים על פי ההלכה או על פי קריטריונים אחרים. לפי נתוני לשכת הקשר עם יהודי מזרח אירופה ("נתיב"), שיעורם של הלא-יהודים שהגיעו לישראל בהתאם לחוק השבות עלה מ-20% ל-12% בשנים 1989-1992 ל-60%-50% ואף יותר בתחילת המאה ה-21, וכלל שגילם של העולים היה נמוך יותר, שיעור הלא-יהודים בקרבם היה גבוה יותר. בסך בך, מדובר על כשלוש מאות אלף איש, כלומר כשליש מכלל העולים מברית-המועצות לשעבר בשנים 1989-2010. משקלם החברתי-דמוגרפי על עולים מן המחקרים עולה כי ליותר מ-80% מן היהודים ישנה גם זהות יהודית מגובשת, וכך למחצית מן הצאצאים בדור השני של נישואי תערובת ול-25%-20% מנציגי הדור השלישי של משפחות מעורבות ולבני הזוג ממוצא לאומי אחר של היהודים.

באופן כללי ניתן לומר, כי קהילת עולי ברית המועצות לשעבר מתפצלת מבחינת הזהות לשתי קבוצות שוות פחות או יותר בגודלן: הקבוצה "היהודית" - אנשים ממוצא אתני יהודי או ממוצא מעורב שהם בעלי זהות יהודית וישראלית בולטת, והקבוצה ה"לא יהודית" - אנשים שאינם יהודים כלל ויהודים מתבוללים, שלהם זהות יהודית חלשה. יש, כמובן, כאלה שנמצאים על קו התפר, אך את רוב המכריע ניתן לשייך לאחת משתי הקבוצות.

חשוב לציין כי הגבולות בין הקבוצות הללו אינם סטטיים, והם משתנים הן לאור שינוי הרכב העולים, והן לאור התהליכים שהם עוברים בארץ. לדוגמה, סקר שנערך בקרב העולים במאי 1999 על-ידי סבינה ליסיצה ויוחנן פרס העלה, כי שני שלישים (63%) מן המשיבים שהגיעו לארץ בשנים 1992-1998 ראו עצמם בראש ובראשונה כ"יהודים ולא "ישראלים", ורק 37% ראו עצמם כ"רוסים". לעומת זאת, בקרב העולים שהגיעו בין 1997 ל-1999, קרוב לשני שלישי (62%) מן המשיבים הגדירו את עצמם בראש ובראשונה כ"רוסים".

אולם, חשוב לציין כי זהות לאומית אזרחית ישראלית, לפחות בקרב ישראלים דוברי רוסית, לא תמיד מהווה חלופה לזהות אתנית - יהודית או רוסית.

מהחישובים שביצע אלי לשם במהלך ניתוח ממצאי הסר שערך עולה כי שיעורם של יהודים ולא-יהודים שהצהירו כי יש להם זהות ישראלית במידה "גבוהה" או "גבוהה מאוד" היה כמעט שווה (58%-64%). כלל התוצאות במדגם הראו כי 62% מן המשיבים ראו עצמם כישראלים במידה "גבוהה" ו"גבוהה מאוד". בין אם הם יהודים לפי ההלכה ובין אם לא, כ-60% מהם מרגישים את השתייכותם

לקולקטיב הישראלי.

דפוסי זהות אלה חופפים לדפוסי הזהות של יהודים דוברי רוסית בארץ, והם משפיעים על דרכי ההשתלבות שלהם בחברה הישראלית. בדומה להגדרות שעלו מן המחקרים בחמ"ע, ניתן לאפיין ארבעה דפוסים של זהות המאפיינים את ישראלים דוברי רוסית. קבוצות הזהות שהגדרנו הן "יהודים ישראלים ממוצא רוסי", "יהודים רוסים", "רוסים ישראלים" ו"רוסים" (או נציגים של לאומים אחרים, שמתגוררים בישראל עם או בלי בני משפחותיהם היהודים). נתוני הסקר שבוצע על-ידי מכון "מותגים" במרץ 2009 על פי השאלון שגיבשנו הראו שכ-53% מן המשיבים הצהירו על זהות "ישראלית יהודית", 37% היו בעלי זהות אתנית או כפולה ("יהודי רוסי" או "רוסי ויהודי בו זמנית"), ו-10% ראו את עצמם כרוסים אתניים או נציגים של לאומים אחרים, או שבכלל התקשו להגדיר את זהותם האתנו-לאומית.

המבנה של הזהות האתנו-לאומית של ישראלים דוברי רוסית,

לפי הסקר משנת 2009

53.5%	53.5%	יהודי	זהות ישראלית-יהודית
36.4%	28.6%	יהודי רוסי	זהות יהודית אתנית או "כפולה" (משלבת מרכיב יהודי עם זהות לאומית אחרת)
	7.8%	רוסי ויהודי בו זמנית	
10.1%	6.7%	רוסי \ בן לאום אחר	זהות לא יהודית
	2.3%	אחר	
	1.1%	אינני יודע	

יתר על כן, מתקיים כיום בקרב דוברי רוסית בארץ תהליך משמעותי של חשיבה מחדשת על המושגים התרבותיים והזהותיים, בהשפעת הדפוסים המקובלים בישראל. דוגמא לכך, היא היחס של ישראלים דוברי רוסית לדת לתפקידה במרחב הציבורי, המותאם היטב למציאות של "מדינה יהודית דמוקרטית" ולכללי הסטטוס-קוו החילוני-דתי המתקיימים בה. מחקרים העלו כי הניגוד בין "חילונים" ל"דתיים", הדוחפת את הגורם הדתי לפרופריה של ההגדרה העצמית האתנית-לאומית, האופיינית לברית-המועצות בשנות השבעים והשמונים עברה בישראל שינוי רציני.

המבנה של הזהות הדתית-התרבותית של העולים התייזב, כלל הנראה, ובשנים האחרונות מראים סקרים רבים תמונה דומה: כ-7%-5% של ילידי ברית-המועצות לשעבר מגדירים עצמם כ"דתיים", מתוכם שליש חרדים ושני שלישים מזדהים עם הציונות הדתית. כ-25% מגדירים את עצמם כ"מסורתיים", קרי משלבים אורח חיים חילוני עם דרגות שונות של שמירת מצוות, ורק 10%-12% רואים עצמם כ"חילונים אתאיסטים". רוב הישראלים ה"רוסים" – כ-60%-50% – משייכים את עצמם לקטגוריה הנפוצה ביותר בקרב ילידי ישראל, כלומר, לאזרחים החילוניים שמכבדים את המסורת, מתייחסים בכבוד לאנשים דתיים ולמנהגיהם, מכירים במעמדם החברתי של רוב מוסדות הדת, ואף מעת לעת משתתפים בטקסים דתיים של מחזור החיים (או טקסים אתניים-תרבותיים הם דתיים במקורם).

תהליכים דינמיים מסוג זה מתקיימים במיוחד בקרב צעירים, וברור כי המוסדות החברתיים (בתי ספר, הצבא וכו') ממלאים תפקיד חשוב בחיבור הדתי והתרבותי שלהם.

"קום התהלך בארץ" המהפך ביחס לטבע ולטיול

זאב ולק

(מתוך הספר "100 סיפורים ארץ-ישראליים")

היום היציאה לחיק הטבע היא אחד הבילויים הנפוצים והחביבים ביותר, ואולם לא כך היה בטרם שב ישראל לארצו. המחנך והחוקר ד"ר אברהם שטאל מצא שפע מקורות מזמנים עברו המוכיחים כי היחס לטבע ולטיול היה ביקורתי ושלילי: ההרגב, המדבר השומם, היער העבות, הביצה הטחובה, הים הגדול והדרך הרחוקה – כל אלה הפחידו את האדם המסורתי. אכן המטיילים הסתכנו בהתקפת שודדי דרכים ובהתנפלות של חיות טרף, אך נוסף על אלה הם הרגישו כי מחוץ לבית המוגן שולטים שדים ורוחות. והנה כמה מובאות שליקט שטאל:

ובוודאי שאין לך בזמן הזה מי שהולך לטייל, שכל הדרכים בחזקת סכנה ואין אדם מסכן עצמו ללכת אלא מדוחק גדול, ולא לטייל.

במקום שלא היה היישוב מלא או בדרכים שלא דורכים בהם בני אדם תמיד או במקומות החרבים היו שדים נראים לבני אדם.

אין יגיעה רעה כהליכת הדרכים.

למה לך לנסוע? יותר טוב בבית.

טייל להנאתך – ליד דלת ביתך.

כשיושבים בבית – אין קורעים את המגפיים.⁷

7 אברהם שטאל, תמורות ביחס היהודים לטבע ולטיולים, ירושלים: משרד החינוך והתרבות, 1985, עמ' 9-11.

בשבתו בגלות הממושכת איבד העם היהודי את הזיקה הבריאה לטבע, את האהבה לחי ואת החיבה לצומח, שהרי התגורר כִּזְךְ בתוך סביבה מתנכרת. המפנה החיובי ליציאה מן הבית אל הסביבה החל להתפתח בזכות שתי תנועות: תנועת "ההשכלה" ותנועת "חובבי ציון". החלוצים החרדים שבאו ארצה בעלייה הראשונה המשיכו לראות בטיולים בזבז זמן וביטול תורה, אך כמה מן האידאולוגים דאז, ובראשם בכירי המורים העבריים, הבינו כי על מנת לקשור את היהודי מחדש למולדתו חובה לטפח את הזיקה לנוף ולאדמה. הסיוור בארץ נעשה חלק חשוב מן החינוך לאהבת הארץ.

יהודה גור (גרזובסקי), שהתפרסם כשכתב את מילון השפה העברית, היה אחד המחנכים העבריים הראשונים, שהטיף לשיבה אל הטבע:

המורים כולם לא יצלחו להוראה בבתי-הספר במושבות. כולם יחד בילו את ימי ילדותם ונעורותם אך על הספרים (...) כולם יחד רחוקים מן הטבע כרוחק עמנו מן האדמה ואין אף אחד מהם שיידע לתפוש בידו את או מעדר או מחרשה. אף אחד מהם אינו יודע גם ראשית תורת הצמחים (...) בל נרחיק את ילדינו מן העבודה! עלינו להדריכם בדרך האיכרות, היא דרך ההתקרבות אל הטבע. עלינו להביא לפני הילדים הקטנים בעלי חיים וצמחים שונים, עלינו להוציאם החוצה. נחבב עליהם את הארץ ואשר עליה. נבאר להם את חוקי הטבע. נלמדם יותר תכונת עלי הפרח וחלקיו.⁸

גור לא היה רק נאה דורש אלא גם נאה מקיים. עוד בשלהי המאה התשע עשרה הוא עצמו חיבר ספרי לימוד בנושאי הטבע והארץ ועם מורים נוספים טיפח ופיתח את הנושא. מחנכים אלה היו החלוצים, ואחריהם החינוך הסביבתי הלך והעמיק. אם נשווה את המצב דאז למצבנו אנו אפשר לדבר על מהפך ממש. היום בתי הספר מטפחים את הקשר עם הנוף והשדה, ובוודאי עושות זאת תנועות הנוער. נוסף על אלה יש היום מסגרות רבות היוזמות יציאה אל הסביבה כמו "קרן קימת לישראל", "החברה להגנת הטבע", "רשות הטבע והגנים" והרבה חוגי סיירות. ובכלל עם ישראל אוהב לבלות בחיק הטבע, כפי שיעידו ההמונים היוצאים מבתים בכל פגרה וגודשים את מרחבי ארצנו.

8 מד"ד (יהודה גרזובסקי), "מארץ ישראל, בתי הספר במושבות", השילוח, ד (תרנ"ח), עמ' 264-265.

ונסיים בדברי העיתונאי החוקר טל איתן, שהיטיב לתאר את ההשפעה הרבה של החינוך הסביבתי על הזיקה לארץ:

בגיל שנה לקח אותי אבי אל המצדה. שם, אל מול השקיעה, נטבעה בי האהבה לארץ, למדינה (...). כאן נולדתי וכאן אמות (...). ואקבר כאן, באדמה הזו שלנו, ארץ-ישראל (...). תמיד תישאר בי תבנית נוף מולדתי, אותם שְׂדוֹת ילדות, זיכרונות פרחי האביב ביער בן-שמן וריח המחטים והאורנים של בוא הסתיו. אותם טיולים ארוכים, בכל שנה, שהכניסו לי את האהבה הזו לארץ ולמולדת דרך הרגליים. אותם שבילי עפר בלתי סלולים שחרטו בי סימנים עמוקים של שייכות, של בית.

מהכרת הארץ לאהבת מולדת

אלי שיש

"אם הטיול הוא מטרה חינוכית הרי מוטב שהוא יתוכנן כפי שמתכננים לימודים", טען יו"ר הוועדה הבין משרדית מטעם משרד ראש הממשלה (השופט חריש), "הוועדה לפיקוח על נוהלי זהירות במסעות ובטיולים"⁹. בישיבה מיום 29.1.1960 טוען היו"ר חריש: "אם באמת נודע ערך לטיולים – ואנו סבורים כי נודע להם ערך רב – יש לתכנן אותם. סיכמנו שתוקם רשות לטיולים שתרכז בידה את כל העניינים הקשורים בטיול".

מידת חינוכותו של "הטיול השנתי" למערכת החינוך עולה לדיון ציבורי, בכל פעם שמתרחשת תקלה בטיול המסתיימת לצערנו באסון. קולות צורמים במיוחד נגד הטיול נשמעים באמצעי התקשורת תוך "הסתערות גורפת" לביטולו. הנושא מחייב התייחסות לעומקם של דברים.

באיזו מידה "הטיול השנתי" חיוני ומשמעותי לתהליכים החינוכיים המתרחשים בבית הספר?

אל לנו להשאיר את השיח רק לרגעי המשבר ולהותיר את ההצעות הגורפות שנשמעות כלפיו על רקע האירועים בלבד. הנושא חשוב מכדי לקיים בו דיון בליווי "רעשי רקע" וצורכי רייטינג. אלה מעוותים את השיח ומשפיעים על תהליך הפקת הלקחים, קבלת ההחלטות והמשמעויות הנגזרות מכך. מערכת החינוך מחויבת להשגת המטרות שהוצבו בפניה, כפי שהוגדרו לה בחוק.

לא ניתן לקיים דיון על הטיולים במערכת החינוך בלי לדבר על חינוך לערכים, בלי להעלות את נושא הזהות והזהדות של התלמידים ומחויבותם לארץ, לעם ולמדינה. אם פעילויות טיולים וסיורים משמעותיים בנופי הארץ – לא! אזי, מה כן?

על הגורמים המקצועיים במערכת החינוך להתמודד עם האתגר, הן בהיבטי התוכן והתהליכים החינוכיים, והן בהיבטי הבטיחות וביטחון התלמידים בפעילויות.

9 כתב המינוי לוועדה, במכתב מזכיר הממשלה לשופט חריש, 17 במאי 1959, גנזך המדינה, חטיבה 71, גל 1197, תיק 013.

השאלה היא אפוא, האם ניתן לחנך את ילדינו להיות: "אדם אוהב אדם אוהב עמו ואוהב ארצו, אזרח נאמן למדינת ישראל המכבד את מורשתו ואת זהותו התרבותית..."? (זו רק אחת מתוך ה-11 מטרות החינוך), אם הם לא יצאו אל הנוף הפתוח, אל אתרי ההתרחשות ויחוו שם באופן בלתי אמצעי את הסיפורים והאירועים הקשורים בארץ?

בכינוס השנתי בהרצליה (2010), דווקא אז, העלה ראש הממשלה בנימין נתניהו לדיון את נושא המורשת התרבותית.

"החינוך לידיעת קורות עמנו... להעמקת הקשר שלנו אחד לשני ולמקום הזה... הערובה לקיומנו... תלויה בראש וראשונה במטען הידע והרגש הלאומי שאנחנו מנחילים מהורים לילדים, וכמדינה במערכת החינוך שלנו. היא תלויה בתרבות, היא תלויה בגיבורי תרבות, היא תלויה ביכולת שלנו להסביר את צדקת הדרך, להמחיש את הזיקה שלנו לארץ. קודם כל כלפי עצמנו ואחר כך כלפי אחרים... לחבר את קרקע הקיום שלנו דרך הרגליים. דרך הרגליים. להכיר את הארץ, לטייל בארץ..."¹⁰.

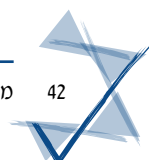
אם אלה הם פני הדברים, השאלה העומדת היא: כיצד נמשיך להוביל לאורך המסלול בשבילי המסע את תלמידינו "מהכרת הארץ לאהבת המולדת"?

מטרת חיבור זה היא לבחון את דגשי הטיול השנתי במערכת החינוך ומשמעותו להעמקת הזהות בקרב התלמידים ולהציע דרך פרקטית – **ניצוד** לפעול לטיפוח האהבה ותחושת ההשתייכות של התלמידים לארץ, לעם ולמדינת ישראל. כמו כן נבחן האם ניתן לממש, אהבת הארץ ללא חוויה אישית וקבוצתית, ללא הטיולים והסיורים במרחבי הנוף הפתוח.

בכוונתי להציע כיווני פעולה להשפעה על התהליך החינוכי-לימודי-חברתי-ערכי. התהליך יתחיל בין כותלי בית הספר ויכוון את יציאת התלמידים בנכונות ובמוכנות אל הפעילות בשדה (הטיול). חשוב לחשוף לצוות החינוכי את משמעות מעורבותו בתהליך החל משלב תכנון הטיול, צריכה נכונה, השהייה והטיול בשדה וכלה בפעילויות הסיכום והעיבוד בבית הספר, ולהדגיש בפניו את חיוניות גיוס "השותפים" לאורך התהליך, ואת האפשרויות לקבלת סיוע ותמיכה מקצועית לאורך התהליך כולו.

אין בכוונת חיבור זה לנתח את מכלול התהליכים והגורמים שהביאו את הטיולים על היבטיהם

10 ב. נתניהו, נאום ראש הממשלה בכנס הרצליה 2010.

החינוכיים-ערכיים למקום בו הם מצויים נכון להיום. כמו כן אין הכוונה להישאר נטוע בערגה נוסטלגית לתקופה "הרומנטית", בה המסעות הלאומיים היו התוכנית החינוכית לחיזוק הדיקה והאהבה של בני הנוער אל הארץ. למרות שבתוך תוכנו אנחנו עדיין מאמינים שכך נכון היה לעשות.

מעבר לפעולות תכנון וארגון הטיול על היבטיו השונים עוסק הדיון במושגים: "זהות" והזדהות, "מורשת תרבותית" ובחינוך "ערכים". אלה הם המרכיבים המרכזיים שבין כלל מרכיבי התוכן. אין בכוונתי להיכנס לעומק ביאורם של מושגים אלה, שנכתבו עליהם עבודות ומחקרים רבים. אלא, להציע התבוננות (להביט ולהבין) מזווית מעט אחרת בתרומתם של הטיולים והסיורים לעיצוב הזהות ולחיזוק מחויבותם של התלמידים למורשתם התרבותית.

זהות יהודית-ציונית-ישראלית

אריקסון מגדיר "זהות" כגרעין המרכזי באישיות, ההולך ומתגבש בכל אחד משלבי ההתפתחות של האדם. בכל שלב נבנה נדבך אחד באישיות: וצירופם של נדבכים אלו לכלל שלמות אינטגרטיבית יוצר את הזהות האישית. זהותו של ה'אני' מתפתחת ממיזוג הדרגתי של כלל ההזדהויות (אריקסון, 1968). הקשר המתפתח בין כל הכוחות שמרכיבים את חיינו של אדם במכלול הכוחות הפנימיים הפועלים בו והחיצוניים הפועלים עליו ובאינטראקציה עמו יוצר את זהותו של האדם (פלמר, פרקר ג', 2003). כאשר כל אדם בא לדון בפעילות כלשהי המעוררת בו את משמעות זהותו, השאלה הרלוונטית העולה מתוך הדברים אינה רק מי אני? זהות איננה רק עניין של השתייכות חברתית או של הבעת עמדה הצהרתית, אלא בעיקר מה אני רוצה לעשות מעצמי ואילו יסודות יש לי לשם כך? (אריקסון 1968). "מי אני?" היא שאלת יסוד בין ממדי הזהות, ו"מה אני?" בא לבחון את הבסיס התוכני-ערכי שעליו בנויה הזהות.

הזהות מקבלת את משמעותה הייחודית בתהליך של דליברציה¹¹ פנימית המתקיים בנפש האדם עם מכלול הפעילויות, האמונות, התכנים, העמדות, והמוסדות האנושיים המשפיעים על התגבשותה (Marcia, 1980, 1993). גם הסביבה בה אדם גדל ומתפתח, נסיבות חייו על הרקע החברתי והתרבותי שלו, במערכת הסמלים והטקסים, הערכים והדמויות המקיפים אותו, כל אלה יוצרים דפוסי התפתחות

11 Deliberation – התמודדות פנימית, הרהור, ציון, שקילה, העמקה; ציון, דאגה, תשומת לב.

אופייניים לכל תרבות ומשפיעים במישרין על תפיסת זהותו של אדם (אריקסון, 1968). הליך גיבוש הזהות הוא הדרגתי ולא בהכרח נובע מידע. החלטות ומחויבות מתבצעות שוב ושוב עד שהן מתגבשות לחלק ממבנה האני, והן שיוצרות לבסוף את המבנה העיקרי של הזהות (צוראל, 1990).

ההגדרה לגבי זהותנו (כישראלים-יהודים) נכפית עלינו בעצם היוולדנו. הגדרת הזהות היהודית זכתה להתייחסויות רבות ומגוונות, שבחובן תפיסות עולם שונות. "לשאול את עצמך לזהות יהודית משמעו שכבר איבדנוה, אולם משמעו גם שאנו עדיין נאחזים במשהו שבלעדיו היינו נמנעים מלשאול עליו".¹²

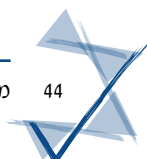
מהתמורות שחלו בחברה המודרנית בעולם מתקשבת בתרבות מסכי הטלוויזיה, נוצרה תרבות שבה ישראלים (ילדים ונוער בעיקר) משלבים תכנים וזהויות מקומיים מהחברה הישראלית, עם תכנים וזהויות של תרבויות אחרות, תרבות כלאיים (היברידית). הטכנולוגיה המתקדמת ומסכי הטלוויזיה יצרו מבוכה סביב שאלת הזהות (לימיש 2007). **על הרקע הזה חשוב לברר כיצד להעמיק בדרך חווייתית את הזהות היהודית-ישראלית-ציונית ואת תחושת ההשתייכות בקרב התלמידים.**

יש חוקרים הנוטים להשתמש במונחים "זהות" ו"הזדהות" באותה המשמעות. המושג "זהות" מבטא את סימני ההיכר האובייקטיביים, ומושג ה"הזדהות" מבטא הרגשה סובייקטיבית, שיח פנימי מתמיד של אישיות הפרט עם "הסביבה".

תהליך חינוכי ומעורבות מכוונת בסביבה חברתית תומכת מאפשרים לתלמידים התנסות חווייתית מורגשת. הסיפורים והטיולים מאפשרים למשתתף בהם להיות חלק מסיפור ("מדורת השבט") השתייכותו הלאומית. תחושה זו מעצימה את רגש ההזדהות ומחזקת במתבגר את תחושת ההשתייכות והזיקה למורשתו התרבותית. חוויות חיוביות כאלה יסייעו לו לעצב את זהותו על רקע התכונות, הערכים והנורמות של החברה ו"הסביבה" בה הוא גדל ומתפתח.

"זיקת מולדת היא פועל ההכרה, והיא נמשכת מפועל קודם של ההכרה - פועל ההזדהות הלאומית" (שבזי, 1974). כלומר ה"זהות" היא בעלת תכנים תרבותיים וזיכרונות לאומיים מובהקים המקופלים בעולם הרגש וההכרה של הפרט.

12 מצוטט אצל אדלר, תשמ"ח, עמ' 15.

תרבות ו"מורשת תרבותית" (זה"זה)¹³

בני האדם נולדים אל תוך הקשר תרבותי, גדלים ובונים "שפה" ומרחב של מושגים וערכים לחייהם. "תרבות – בניה מתצורות, ברורות או מפורשות, גלויות או נסתרות, של ולמען התנהגויות נרכשות ומועברות באמצעות סמלים, המכילים הישגים נפרדים, כולל ביטויים אומנותיים ומלאכותיים, של קבוצות אנושיות. החוקרים מבחינים בשני היבטים מרכזיים בכל תרבות: 1. **ההיבט המוחשי** (חומרי) המייצג את מכלול החפצים הגשמיים והמשאבים העומדים לרשות אותה התרבות (כגון: כלים, חפצים, סמלים, אתרים קדושים והיסטוריים, פריטי לבוש וכו'). 2. **ההיבט הרעיוני-המופשט**, המייצג את עולם הרעיונות אשר עוצבו במהלך הדורות על ידי בני תרבות זו. (כגון: דרכי חשיבה, מיתוסים, חוקים, ערכים, דת ועוד) (אנוך, 2000; משוניס, 1999; Bodley, 1994). הגרעין החיוני של התרבות מורכב מרעיונות מסורתיים (היסטוריים) ומערכים מצורפים. מערכות תרבות יכולות להיחשב מחד תוצר של עשייה ומאידך כאלמנטים מתנים לפעילויות עתידיות (Crang, 1998).

הנחת יסוד פסיכולוגית-סוציולוגית אומרת כי התפתחותו של האדם היא תלוית תרבות יותר מאשר אוניברסאלית.¹⁴ "הקיום הקבוצתי המשמעותי כרוך באיתור ערכים משותפים, רצון לקיימם וכושר למימושם. הדבר בודאי נכון ביחס לעם ישראל... בזיקה לערכים אשר עיצבו את זהותו" (רוזנק, תש"ן). צורך בהענקת תשומת לב רבה לנסיבות החברתיות וההיסטוריות שבתוכן נפרשים התהליכים הנפשיים של הפרט" (ליבליך תש"ן). אלה הכוחות החברתיים הפועלים בתהליך ומגדירים את נורמות ההתנהגות שמקורן סמכותן נובע מן הערכים הגלומים באוצר התרבותי של החברה.

למושג תרבות משמעות כפולה, ובתוכו מודגשים ממדים של הערכה ותיאור. מצד אחד אמת מידה להערכת יחידים וקבוצות חברתיות, ומאידך תיאור של אותם יחידים וקבוצות חברתיות (אדגר וסג'וויק, 2007). תרבות היא אורח חיים כולל שאינו יכול להתקיים אלא אך ורק במסגרת, היא מגדירה את פעילויות בני האדם, מסכת ערכים ונורמות, קובעת תעסוקות ומרכיבה מערכות יחסים חשובות (מרגלית והלברטל, 1998). מכאן, **בזהות הפרט משתקפות תכונותיה של תרבותו**.

בראשית המאה העשרים החלו להתפתח "הטיולים הלאומיים" בארץ ישראל, והם היוו נדבך משמעותי

13 זהות, הדדהות, זיקה, השתייכות.

14 מתייחסים לכך, ש"נ איזנשטט, ק' קופרשטיין, ב-ו, וויצטום בתרבות הטיפול בחרדים.

בתהליך הקניית "המורשת התרבותית" להגברת תחושת "ארץ מולדת" לנוער המתחדש בארצו. הסיוורים בנוף הפתוח, למידה ומפגש בלתי אמצעי עם אתרים ארכיאולוגיים, הענקת שמות עבריים לאתרים והתאמתם למקורות היו חלק מ"יהוד הנוף". אלה נועדו להעמיק את תחושת ההשתייכות והזיקה לארץ בקרב מתיישביה החדשים ובמיוחד בני הנוער (פראוור, תשנ"ב). "נראה שלטילים היו מאפיינים של חינוך לאומי בשני מובניו: השתלבות בתוכנית הלימודים הפורמלית בהדגשת החינוך החברתי ערכי, והכרת המפעל הציוני, ההיסטוריה הלאומית, הטבע והסביבה..." (דרור, תשס"ח). ההכרה בחשיבותם של נכסים היסטוריים ונופי תרבות שהוכרזו "מורשת תרבות" של קהילה או של עם, נובעת בעיקר מהידעיה שמתקיים בהם מגוון של מיתוסים וסמלים. אתרים ונופים אלה חושפים רצונות וזהויות של רבים ומעוררים עניין וסקרנות בקרב המתבוננים והמסיירים בתוכם.

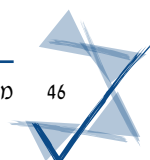
הממד הלאומי הוא תולדה של המורשת התרבותית. מורשת של למעלה מ-4000 שנים של התהוות היהודיות לכדי זיכרון קולקטיבי של "העם", חברה שלכל אחד ממרכיביה יש פרשנות משלו למשמעות הנגזרת מהמושג "מורשת תרבות ישראלית-יהודית". הציונות חתרה ליצור לא רק אחדות רעיונית אלא גם אחדות תרבותית (אלמוג, 1998).

לתהליך עיצוב הזהות והזהדהות על רקע המורשת התרבותית, יש כמובן השלכות בעשייה הפדגוגית, הן במישור הדידקטי והפסיכולוגי והן במישור החברתי. המאמץ בתהליך כולו מכון מעיקרו להנחיל ערכים. החינוך הערכי המתקיים בבתי הספר הותיר את הטילים כ"סביבה" ייחודית בפעילות המתקיימת באווירה בלתי פורמלית, להעברת המסרים הערכיים והמורשת התרבותית.

הטיל מהווה את המסגרת, הדירה והכלי לחינוך ערכי

הטיל מזמן אפשרויות רבות ממדים במגוון נושאים: לתצפית ומחקר, היכרות עם נופי מולדת וזהדהות, אינטראקציות חברתיות ייחודיות, מפגש בין תלמידים שלא על רקע יכולותיהם הלימודיות בכיתה המבנה דימוי עצמי, התמודדות אישית עם אתגר תנאי השדה, גילוי עצמי (גרסל, 2010). "ערכים אינם תפיסה מסוימת של המציאות אלא מגמה מסוימת לגבי המציאות". (אבינון, 1999).

תפקידה של הסוציאליזציה הוא "העברת התרבות מדור לדור ויצירת המוטיבציה להתנהגות

קונפורמית, לציפיות התפקידים בתחומי המשפחה, הדת, הכלכלה, המדינה והחינוך" (בן עמי, 1976). לא די בהשתייכות חברתית ובהזדהות עם קבוצה ביצירתה של הזהות, מעבר לנביעה ספונטאנית של טבע האדם זהו פועל יוצא של תהליכי חינוך לערכים וסוציאליזציה.

יש הטוענים כי בחברה המודרנית אין להקנות ערכים, אלא לטפח ביחיד את היכולת לבחור בין ערכים התואמים מצבים שונים או תפקידים שונים. האומנם? לאורך השנים היו הטיולים והספורים לאורכה ולרוחבה של הארץ, כלי משמעותי בחינוך הערכי לאהבתה הן בחינוך הפורמלי (הטיול הפדגוגי) והן בחינוך הבלתי פורמלי, תנועות הנוער במיוחד. "שנות המנדט המוקדמות הביאו לא רק לפוליטיזציה של מערכות החינוך, אלא גם להחדרה של ערכים אידיאולוגיים לתחום ידיעת הארץ" (אבישר, 2000). מטרתו העיקרית של הטיול היא להקנות ערכים לאומיים, הפעילויות מכוונות להעמקת תחושת ההשתייכות וחיוזוק הזיקה של הצעירים לארץ ישראל. מסעות בני הנוער ברחבי הארץ היו לכלי חשוב בהטמעת המטרות החברתיות והאידיאולוגיות של התנועות הציוניות השונות. המסעות להכרת הארץ, שחלו בתנועות הנוער, הובילו אף להקמת מדור ידיעת הארץ בצה"ל לאחר קום המדינה העמיקו את הזיקה בין ההיסטוריה לטריטוריה שעיצבה את תפיסת הארץ כמולדת (בן יוסף, 2003). "המתבגר בא להכיר במחויבות שלו לזהותו, לאלמנטים שהוא תופס כמהותיים לו. הזהות "מציגה עצמה" כעוגן לסוגים שונים של מחויבות, בין כאלו שנבחרו על ידי המתבגר מלכתחילה (מחויבות לתוכניותיו האישיות), ובין כאלו שאומצו על ידו בדיעבד (מחויבות למשפחתו ולעמו), מתוך כפיית גורל. בתחושת החובה לשמר את הזהות טמון סיכוי אדיר לצמיחה מוסרית וערכית מתוך בחינה עצמית ומתוך בניית הזהות" (ניסן, 1999). במהלך הטיול לאורך מסלול הסיוע, באתר הספציפי מוצגת דילמה בעקבות אירוע שהתרחש במקום ובסביבתו. במפגש הבלתי אמצעי של התלמידים עם האתר והסיפור העולה ממנו, תפקיד המורה/המדריך, לעודד בחירה חופשית, לסייע בגילוי חלופות, לעודד מתן ביטוי למחשבות, ועוד (צפרוני, 2006). גישת הבהרת ערכים (ע"פ לואיס רתס, בהסתמך על דיואי, תש"ך), מושתתת על הקניית מיומנויות לבירור ערכי של בעד ונגד, (ולא ערכים), בתהליך מכון של התלמידים תוך בחירה מודעת. תהליך זה מוביל לפעולה ודרכי תגובה מתוך בחירה, על פי ערכים. תהליך כזה המתרחש בסביבה תומכת מאפשר מורטוריום, רגישות ואמפטיה מקבוצת השווים (החברים) והמורה, יוצר אווירה מאפשרת והעצמת הפרט בבחירותיו. **הפעילות בשדה מזמנת מרחב ללמידה חווייתית ומעניקה הזדמנות לפעילות חברתית ולהעצמת התלמידים.**

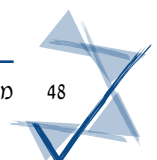
פעילות על פי תוכנית מרכזית

"התוכנית להכרת הארץ ואהבת המולדת" כינסה את מערכת החינוך (הפורמלית והבלתי פורמלית) לתכנן, לארגון ולצאת ל"טיולים השנתיים" ולסיורים בהתאם לגיל התלמידים ומקום מגוריהם. "ועדת הטיולים המחוזית" (בגיבוי מנהלי המחוזות), באמצעות המורים לשל"ח וידיעת הארץ, הנחתה את מנהלי בתי הספר להיערכות בהתאם לתוכנית "החדשה". בפנייתו אל המערכת מצהיר מנכ"ל משרד החינוך על מטרתה העיקרית של התוכנית: **"התוכנית באה למסד את הסיורים להכרת הארץ כמרכיב חיוני ומשמעותי בליבה החינוכית של מערכת החינוך בתהליך מובנה מגן ועד כיתה י"ב"**¹⁵ (אבואב, 2007). תכליתה המרכזית של התוכנית היא להוביל את התלמידים להיכרות שיטתית עם נופי המולדת ומורשת העם בארץ, תהליך זה ימצה את משך הסיור להעמקת הקשר וההזדהות. יעדי התוכנית נשענו על חוזר המנהל הכללי לטיולים במערכת החינוך (חוזר המנכ"ל, 2005).

"תוכנית הליבה להכרת הארץ ואהבת המולדת" הציבה מחוון חדש לבתי הספר ולחברות הטיולים שהתאימו את הצעותיהם או את מתכונתם לתוכנית החדשה. התוכנית הגדירה עקרונות מנחים, קבעה פרופיל ומסכת משאבי זמן לסיורים, ריכזה רשימת אתרי חובה לביקור ונתנה "מתכון" מפורט בשלבים למימושה. מעבר ל"סדר" ולמיקוד בתכנים החברתיים-ערכיים ובמסלולי הסיור ביקשה התוכנית להוות בידי הצוות החינוכי בבית הספר כלי לצריכה נכונה של הטיולים מחברות הטיולים.

למרות כל אלה, "המציאות המשתקפת מהשדה אינה עולה בקנה אחד עם הגדרת מטרות הטיול כפי שמוצגות בחוזר המנהל הכללי. נראה כי עם השנים לא עלה בידי מערכת החינוך והגופים המסייעים לביצוע הטיולים לשמור את הטיול השנתי במוקד העשייה החינוכית ערכית. תחת זאת נתפס הטיול יותר ויותר כפעילות שעיקרה הפגה, נופש ופנאי. עקב כך חל פיחות בערכו החינוכי-לימודי-ערכי של הטיול השנתי, במקום שישמש כלי חינוכי מהמעלה הראשונה, כפי שראוי שיהיה וכפי שהוגדר על ידי חוזר המנכ"ל", כל מצינת הוועדה לקידום הטיול השנתי במערכת החינוך בדו"ח לשנת 2011.

15 שמואל אבואב במבוא לתוכנית הליבה להכרת הארץ ואהבת מולדת 2007.

מכאן לאן?

כדי לשנות את הנגזר מהטיול השנתי ותוצריו צריך למצוא דרך שתגשר על הפער הקיים בין צורכיהם של התלמידים המטיילים לבין תוכנית הטיול שנקבעה על פי צורכיהם של מוריהם (גרטל 2010). "טיול נכון" יוכל להוביל תהליכים לחינוך ערכי כאשר טיול זה יתקיים באחריותו המלאה של הצוות החינוכי, תוך שיתוף של כלל "לקוחותיו". הטיול הערכי יאפשר את מיצוי הפוטנציאל הגלום בו. לפני הכל חשוב להכיר את מכלול הפרטים המרכיבים את הטיול והתהליך הנדרש לביצוע נכון.

"הטיול הנכון" יוביל את המשתתפים להעמקת הזהות ותחושת ההשתייכות למורשת התרבותית (חוזר מנכ"ל, 2005). בהוצאתו של טיול לשדה מעורבים, מתערבים ומשפיעים מספר גורמים במעגלי השפעה שונים: במעגל הראשוני, **החינוכי ארגוני** – הצוות החינוכי, התלמידים, ההורים, משרד החינוך והנחיותיו לפעולה. במעגל השני **הפוליטי-ציבורי** – ועדת החינוך של הכנסת המגדירה את מגבלות גביית הכספים לטיולים, בתשלומי ההורים. במעגל השלישי **הכלכלי** – חברות הטיולים שבסיס כוונתם למקסם את רווחיהן. ומעל כל אלה במעגל האחרון, דעת הקהל, "**הציבור**", כפי שהתקשורת מציגה אותה, בדרך כלל לאחר תקלות וברגעי משבר. מיפוי הגורמים (הכוחות והאינטרסים) המעורבים, המתערבים והמשפיעים על הטיולים במערכת החינוך חושף רק נדבך אחד בהגדרת מורכבות הבעיה. כדי לנווט נכון בין הגורמים, על מנת שלשטח יצא הטיול הנכון, נדרשים סיוע ותמיכה מתאימה של גורם מקצועי מרכזי לצוותים החינוכיים של כלל מוסדות החינוך.

היבטים לתכנון הטיול

"סוד ההצלחה הוא דבקות במטרה" (בנג'מין ד'זראלי).

כדי לתכנן "טיול נכון" אנו נדרשים לארבעת היבטים המרכיבים אותו: הפדגוגי-חברתי-ערכי, הארגוני, הכלכלי והבטיחותי-ביטחוני. היבטים אלה מכוונים לאופיו של הטיול הנבחר.

משימתו החשובה של הצוות החינוכי תלויה **בהגדרת מטרת הטיול**, כמוה כהצבת "מצפן" המכוון לסיוע נכון בין האפשרויות ולמיקוד הצוות החינוכי לבחירה נכונה יותר של מסלולי הסיוע, התכנים והפעילויות אשר ישולבו במהלכו ובסיכומו. מטרות מוגדרות היטב מסייעות בקבלת החלטות נכונות, דיוק בכיוון

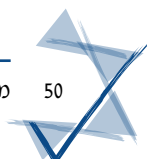
להשגת היעדים ביעילות ובמועילות. הבחירות של הצוות החינוכי משפיעות על "איכות" התוצאות וההשלכות. הגדרת המטרות על ידי **ועדת הטיולים הבית ספרית** (הצוות החינוכי בשיתוף תלמידים והורים) תאפשר לבית הספר לצאת מפסיביות לאקטיביות. התהליך איננו מבטיח הישגים שיוגדרו במטרות, אולם ההתנסות וההתמודדות יובילו להתפתחות משותפת וצמיחה של כלל המשתתפים בתהליך (קובי 1996). פעילות כזו ללא ספק תשפיע על מעגלים חינוכיים-ערכיים וחברתיים ובוודאי על האקלים הבית ספרי.

את המטרות צריכה ועדת הטיולים הבית ספרית לנסח, השיתוף יוביל ליצירת מחויבות של כל השותפים להשגתן. המטרות צריכות להביא לידי ביטוי את כלל הממדים בהיבט הלימודי, האישי-חברתי, החווייתי-ריגושי והערכי. הן צריכות להיות ברורות וניתנות להשגה. המטרות חייבות להיות מאתגרות ותואמות את ה"אני מאמין החינוכי" (החזון) של בית הספר, כך שהן יכוונו את הצוות החינוכי והתלמידים לאקטיביות ויעוררו מוטיבציה.

דרכי הפעולה להשגת המטרות

בתהליך הגדרת המטרות, יועלו לדיון המסרים החינוכיים-חברתיים והערכיים, מידת האתגר הפיזי, תנאי הלינה והכלכלה, והפעילויות האטרקטיביות להפגה שתשולבנה בטיול, כמו גם ההיבטים המוסריים הנגזרים מכך. טיפוח רגישויות התלמידים לערכים ולא הקנייה של דפוסי הכרעה, כדי להעניק להם הזדמנויות לבחור בין האפשרויות (לם, 2001). **ועדת הטיולים הבית ספרית** (וט"ב) מחויבת לכוון להשגת המטרות המוגדרות תוך בחינה מתמדת של ההיבטים והדרכים להשגת היעדים, בחינה מתמדת אל מול הצרכים והערכים שעלו בדיונים. **ועדת הטיולים המחוזית** (וט"מ) עומדת לרשות בתי הספר כדי לתת רעיונות, לשתף בהצלחות, ללוות ולהנחות, להעניק סיוע מקצועי לבחירת דרכי פעולה, אפשרויות בחירה וצריכה נבונה של טיול מחברת טיולים מתאימה. ההידברות תיצור "תרבות חדשה" לנושא הטיולים בבית הספר, ההתמדה תטפח הרגלים נכונים ומוטיבציה.

בשלבים הראשונים של התהליך, על הצוות החינוכי בשיתוף התלמידים יהיה להגדיר נהלים ומוסכמות חדשות לדרכי ההתמודדות (בהסכמה) עם בעיות המשמעת. תהליך נכון יביא לפתרון. צוות הניהול

של בית הספר ישלב במעגל השותפים גם את המורים למקצועות הלימוד השונים. להצלחת התהליך והנעתו דרושות:

א. **מודעות** – ככל שכלל השותפים בתהליך יהיו מודעים לכל השלבים ולפרטים הנחוצים לקיומו המוצלח של הטיול תוך הידברות והסכמות, התהליך יוביל למעורבות.

ב. **מעורבות** – של כלל השותפים בתהליך תגביר את הזיקה וההזדהות עם המטרות, תחושת העשייה והנכונות לתרום "לדבר שלי" (מורטוריום). מעורבות מובהקת של כלל השותפים בתהליך תוביל למחויבות.

ג. **מחויבות** – ליצירה המשותפת המטפחת אחריות אישית וקבוצתית, מניעה את התהליך "ומתדלקת" אותו מכוח מחויבותם של המשתתפים. פעילות שמעוררת מוטיבציה.

ד. **מוטיבציה** – הנעה של כלל השותפים לפעול לשם קידום המטרות שהוגדרו להצלחה.

ה. **מעשה** – שילוב פעילות מעשית לאורך התהליך בו לוקחים חלק התלמידים ובעקבותיו נוטלים על עצמם אחריות לפעולת עשייה בפועל.

ו. **משמעות** – עומק השותפות והשיתוף במכלול הפעילויות בתהליך, מעניקים למשתתפים בו משמעות ומכוונים אותם להצבת מטרות ויעדים מאתגרים יותר לקראת "הסיבוב" הבא.

הצוות החינוכי מחויב להיות ממוקד במטרות, אל לו להניח לקשיים להסתיר לו אותן. המחויבות לתהליך החינוכי נובעת מעצם בחירתו המקצועית בחינוך.¹⁶ "טיפול רגישות לערכים נעשה על ידי התנסות של אדם עם עצמו, שממנה הוא לומד על הרגישויות של הזולת, ועל ידי הדדהויות עם דמויות מסביבתו..." (לם, 2001).

מעבר למאפשרי ההצלחה שהוצגו ב"תוכנית הליבה להכרת הארץ ואהבת המולדת", ראוי להוסיף:

❖ **הדרכה והנחיה** – על הצוות החינוכי להעביר את "הבמה" לידי התלמידים (להתנסות), לכוון ולהנחות אותם בתהליך כדי להגביר את מעורבותם ולהעביר אליהם בצורה מבוקרת את האחריות.

❖ **ניצול מרבי של הזמן** – מיקוד הפעילות בסיור והשהייה בשדה במהלך הטיול(משך זמן מרבי), שיאפשרו הזדמנויות לחוויה אחרת משגרת היומיום.

16 באמירה זו אין כוונה לשפוט, והיא אינה פוטרת את המערכת מהצורך בתגמול הולם לצוות החינוכי המשתתף בתהליך.

❖ **"מעורבות הורים"** – עידוד מעורבות (ולא התערבות) הורים בתהליך, יקדם בין היתר סיוע לצוות החינוכי במכלול ההיבטים (ארגוני, משמעתי, תשלומים וכו').

❖ **הכנה, סיכום ועיבוד** – פעילויות ההכנה צריכות להיות ממוקדות מעבר להיבטים החינוכיים-חברתיים-לימודיים בהיבטי בטיחות. יש לאפשר לתלמידים להביע את תחושותיהם ותובנותיהם מהחווייה. אלה אמורים להוות בעבורם "שיעור לחיים".

כדי למצות את הפוטנציאל החינוכי הגלום בטיולים ובספורים, כלל השותפים מחויבים לתהליך המלא. "הטיולים והספורים הם נדבך חשוב בחינוך הערכי המכוון להנחלתם של הערכים האנושיים והלאומיים. חינוך ערכי המתקיים ברוח מגילת העצמאות ועל פי חוק החינוך הממלכתי יביא את התלמיד להיות נאמן לכל מרכיבי זהותו" (ניסן, 1999). "עיקר אופיו של הטיול הוא **חוויתי** (רגשי, חברתי וערכי), ויש לו זיקה חשובה **לתכנית הלימודים**: הוא מהווה חלק ממנה"¹⁷.

כדי לקיים תהליך מלא לביצוע הטיול כמכלול, על הצוות החינוכי למצוא את המכנה המשותף של התלמידים המשתתפים בו, לעודד השתתפות של מרבית התלמידים ולכוון את הכלל (מורים, הורים ומורים מקצועיים) לשותפות תוך שיתוף מלא.

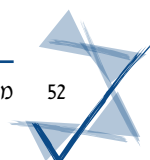
א. משותף – למצוא יחד עם התלמידים את המכנה המשותף המתאים לכולם, פעולה מתמשכת ופתוחה של הידברות בין כולם תוביל להשתתפות מרבית.

ב. השתתפות – מרבית של התלמידים בטיול כמכלול חינוכי-חברתי-לימודי-ערכי-לאומי-פיזי, מסגרות שהוגדרו בטיול בהסכמה רחבה ומתוך בחירה משותפת יובילו לשותפות.

ג. שותפות – ומעורבות של כלל "הלקוחות" – מורים, תלמידים והורים – מחזקות את תחושת האחריות הקולקטיבית (זה שלנו) לאורך התהליך ובמיוחד בהתנהלות התלמידים בטיול עצמו. השותפות תעצים את התלמידים ותאפשר פתיחות ושיתוף.

ד. שיתוף (Sharing) – שיתוף כלל ה"לקוחות" בתהליך מוביל בהכרח לחלוקת האחריות בין המשתתפים מתוך מודעות גבוהה, מעורבות אמיתית בתהליך ומחויבות לתוצריו.

17 מתוך מסקנות תת הוועדה לבחינת ההיבטים הפדגוגיים-חינוכיים של הטיול השנתי. עמ' 12.

בטיחות וביטחון – לפני הכל

דרכי ההתמודדות עם תקלות בטיחות ותגובת המערכת לתקלות אלה, מגדירות בכל פעם מחדש את מהות הטיול ואופיו. הוראות הביטחון המוגדרות בחוזר המנהל הכללי לטיולים ואלה הניתנות על ידי הלשכה לתיאום טיולים בעת תיאומן, מוסיפות במשקלן על קושי המגולם כבר כך במורכבות הוצאתו של כל טיול.

פירוש נכון של ההוראות בחוזר המנכ"ל יאפשר התמודדות קלה יותר עם מורכבות הפעולה ואף יביא להוזלה משמעותית בעלויות הטיול.¹⁸ לכן נדרש גורם אמין ומקצועי שיסייע לבתי הספר.

תקלות בטיחות רבות יכולות להימנע בתהליך ההכנה בבית הספר. חשיפת הסיכונים בפני התלמידים ודרכי ההתמודדות עם כל אתגר יסירו חששות ויעניקו תחושת ביטחון לתלמידים. מתן תדריך מדויק והנחיות סיוע של כל תלמיד ותלמידה לחבריהם לאורך המסלול (לא להשאיר זאת למדריך החיצוני). תיאום ציפיות והגדרת ההסכמות בקרב המשתתפים מאפשרים לתלמידים מעורבות ומחויבות לכללים שהוסכם עליהם עוד בבית הספר. נוסף לכל אלה, הבהרת משמעות האחריות האישית המוטלת עליהם, תגביר את מוכנותם לאתגר. מרבית תקלות הבטיחות נובעות מהכנה לקויה או מאי הכנה כלל. אמנם, אין בכך להבטיח כי ההכנה לבדה תמנע את תקלות הבטיחות בעתיד, אולם ודאי כי תחול ירידה משמעותית.¹⁹

הנקודה הארכימדית

דו"ח "הוועדה לקידום הטיול השנתי במערכת החינוך" מצביע על הכיוונים להתקדמות בתמצית ההמלצות המובאות בו. תמונת המצב המשתקפת ממנו חושפת את הפרטים הבאים: הטיול נתפס על ידי צוותי החינוך, התלמידים וההורים כפעילות חד פעמית שעיקרה הפגה, נופש ופנאי ואינו משתלב בתוכנית הכוללת של בית הספר. מרבית הטיולים נרכשים מ"סוכני חוץ" שלהם כוונות אחרות, ריבוי

18 כגון: שימוש מושכל בכמות מאבטחים, בחירת אתר לינה בשדה המאפשר לינה מתאימה למורים, כניסה לאתרים מתאימים וכו'.

19 מאז תחילת עבודת ועדות הטיולים במחוזות בליווי והנחית בתי הספר וטיפול בעבירות משמעת חלה ירידה בתקלות הבטיחות: למעלה מ-450 בתשס"ט ל-258 בתש"ע. (הנתונים נלקחו ממחלקת הבטיחות במשרד החינוך).

ההוראות בחוזרי המנכ"ל (יותר מאחד) מרתיע, ריבוי אירועי משמעת מקשה על הצוות החינוכי ומשך הטיול אינו מאפשר תהליך משמעותי. למעט מורי של"ח וידיעת הארץ אין במערכת מורים המסוגלים להתמודד עם מורכבות היציאה מבין כותלי בית הספר, בשל תהליך הכשרת סגל ההוראה והניהול.²⁰ בעקבות דו"ח מבקר המדינה בנושא הטיולים במערכת החינוך הוחלט במשרד החינוך בין היתר להעביר את הטיפול בטיולים ובספורים בכלל מערכת החינוך לידי אגף של"ח וידיעת הארץ.²¹

הרחבת פעילותם של מורים מקצועיים דוגמת המורים לשל"ח וידיעת הארץ במערכת החינוך תוך הגדלה מתמדת של כמות רכזי הטיולים המשתתפים בקורסי ההכשרה לתפקיד, ושיתוף מנהלי המחוזות והפיקוח הכולל על בתי הספר בתהליך יביאו למפנה המיוחל.

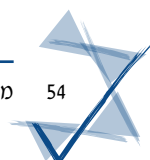
צוות של"ח מיומן – מורים, מש"צים (מובילי של"ח צעירים) ומנהיגות התלמידים יוכל להשפיע על המערכת, אם תורחב אחיזתו בה ויתווספו לו מורים חדשים שהוכשרו לתפקידם גם כמובילי הטיולים של בית ספרם וגם כגורם המקצועי לסיוע לבתי הספר ביישובם. **הערכת התלמידים** – על מידת השתתפותם הפעילה בטיולים השנתיים כמרכיב מוערך מילולי המלווה בציון בתעודה השנתית. כדי שמערכת החינוך תתייחס לטיול כמסגרת, כזירה וככלי לחינוך ערכי היא זקוקה לסיוע מקצועי. לבית הספר יש הנחיות ברורות היכן ומהו משך הזמן לטייל, באילו נושאים לעסוק ומיהם המדריכים שיכולים להשתתף בתהליך החינוכי. אולם, קיים פער בין שלב תכנון הטיול (לכך נותנות חברות הטיולים את הפתרונות) וההכנה הפדגוגית של התלמידים לקראת היציאה (לכך עדיין אין מענה בבית הספר), לבין ההתרחשויות בטיול בשטח (לכך חדר מצב מסייע במתן פתרונות).

על מנת לגשר על הפער נדרש להקים **מטה פדגוגי מקצועי אשר ינהל, ינחה, יתאם וימשב את מכלול הפעילות הכרוכות ביציאתו של הטיול השנתי מבית הספר לשדה הנוף הפתוח.**

ולהשתמש במודלים מצליחים כגון: מסע ישראלי ולשכפלם במערכת החינוך.

20 מפורט בדו"ח הוועדה לביקורת הטיול השנתי במערכת החינוך.

21 בהוראת מנכ"ל משרד החינוך בשנה"ל תשע"א הוכפפה מינהלת הטיולים לאגף של"ח וידיעת הארץ.

‘מסע ישראלי’²² במערכת החינוך

‘מסע ישראלי’ הוא תרתי משמע שמטרתו גיבוש וחיזוק הזהות היהודית-הציונית-ישראלית בקרב בני הנוער והצוות החינוכי הלוקחים בו חלק. מאז הקמתו לפני למעלה מ-10 שנים השתתפו במסע למעלה מ-150,000 תלמידים ומידי שנה לוקחים בו חלק כ-15,000 תלמידים. זהו מסע חוויתי הממוקד בערכים ומשלב במהלכו סיורים לאורכה ולרוחבה של הארץ, שיחות עם אנשים ואישים מהחברה הישראלית כמו גם פעילות מעשית תורמת במסגרת ניווט עירוני להיכרות ותרומה לתושבים ביישוב.

מסלולי הסיור במסע מתקיימים בשבילי הארץ המאפשרים מפגש חוויתי עם מגוון אתרים מהווים אבני דרך בתהליך התגבשות המדינה והחברה הישראלית בה. כדי להעצים את חוויית המסע משולבים במהלכו פעילויות ומשימות אתגר, כמו גם אינטראקציות חברתיות נמרצות המהווים חלק אינטגרלי מהמהלך החינוכי והערכי של המסע.

במהלך המסע נרתמים המשתתפים למעורבות בחיי הקהילה במסגרת משימות הניווט העירוניות אשר בהן ממלאים המשתתפים תפקיד התנדבותי לתרומה לקהילה. המפגש מעצים את התהליך ומסייע לתלמידים לבחון את זהותם האישית, מחזק את הקשר שלהם למדינה ומגביר את תחושת השייכות והמחויבות לעם לארץ ולמדינה.

את תרומתו של ‘מסע ישראלי’ למערכת החינוך ניתן לראות במספר מוקדים אולם החשוב שבהם המובא להלן הינו לטיול השנתי.

א. יצר מודל חדשני-חוויתי לטיול בכלל והטיול השנתי במערכת החינוך בפרט.

ב. התנהלות המסע חידדה את הצורך בשינוי במתכונת המתקיימת נכון להיום.

ג. הצוות החינוכי חש מעורב ועבר בעצמו ‘מסע ישראלי’.

ד. התלמידים חזרו מהמסע מלאי חוויות תוך גילוי רצון למעורבות חברתית.

אולם, תרומתו המשמעותית של המסע היא ביצירת תחליף לטיול השנתי המתקיים שעיקר עיסוקו היה ‘שיפוי’ התלמידים במקבץ חוויות תיור ופחות בהכרת הארץ הנוף והמורשת.

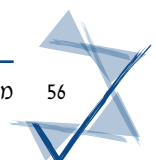
²² מתוך אתר ‘מסע ישראלי’ – <http://masaisraeli.co.il> באתר המסע ניתן לראות את כלל מרכיבי המסע והתהליכים המתרחשים בו. כמו כן ניתן למצוא תוצאות מחקר שנערכו על המסע.

הטיולים היו ונתרו חוויה מרגשת ומעצימה בקרב המשתתפים בהם. לטיול השנתי יש איכות ייחודית מעצם היותו מסע אל מחוץ לשגרה (גרסל, 2010). החינוך לערכים ועיצוב הזהות האישית וההזדהות הקולקטיבית הם חלק אינטגרלי ממהות הפעילות המתקיימת לקראת היציאה לטיול ומההתרחשויות המתקיימות בטיול עצמו.

"האני... אינו אדיש למצביו, הוא 'מתמצע' על ידיהם... האני אינו ולא כלום מחוץ לכוליות הקונקרטי של המצבים ושל התכונות בהם תומכת הכוליות... 'האני' מופיע תמיד באופן המצבים. כל מצב וכל פעולה ניתנה כנמנעי ניתוק מן 'האני' אם לא בדרך הפשטה". (סארטר, 1977). התהליך לבניית הזהות מתפתח **ממיוזג הדרגתי של ההזדהויות** באינטראקציה המתרחשת בנפש האדם (אריקסון, 1968). התהליך מעצב את האני ומגדיר את עוצמת הקשר בין כל הכוחות המרכיבים את חייו של אדם במכלול הכוחות הפנימיים והחיצוניים הפועלים עליו. האינטראקציה המתפתחת בתהליך מבנה את זהותו". (פלמה, פרקר ג', 2003).

ההתנסות החווייתית בתהליך מעניקה למשתתפים (תלמידים, מורים והורים) ניסיון חינוכי, אותו ניסיון שהאדם אוסף אל נפשו באינטראקציה המתרחשת עם "הסביבה" בכללותה (אנשים, מקומות, התרחשויות וסיפורים). כל פרט מאמץ תכנים אובייקטיביים בעלי ערך והופכם לחלק מאישיותו (זהות, הזדהות וזיקה), ותוך כדי כך מגדיר את ערכיו על רקע התרבות אליה הוא חש שייך על פי תפיסתו (אדר, תשי"ב).

"המחיצות' בין ובין הארץ נופלות ונעלמות... הרגשת התאזרחותך והשתרשותך בארץ מעמיקה ובטוחה... והזיכרונות עצמם, משהם דברים בשם ההיסטורי של המקום, אשר לא נשתנה כמעט במשך אלפי שנים, שוב אין הם מופשטים וערטילאיים... אתה מגלה בהם פרטים ופרטים דקים, אשר לא יכולת להבחין בהם בגולה", כך כתב יוסף ברסלבסקי בהקדמה לספרו "הידעת את הארץ" (ברסלבסקי, 1940). כמו אז במשך אלפיים שנות גלות, כך גם היום לא חל שינוי במושאי האהבה של העם

היהודי לארץ ישראל. תחושת ההשתייכות, אהבת המולדת וירושלים כתמצית הווייתה, כמו הרגשת הזיקה, הזהות וההזדהות עם הארץ נוצרו בעיקר באמצעות התנ"ך, ערש תרבותו של העם. "השאפה לעצב את התלמידים על פי דפוס מקודש מן העבר מן ההכרח שתימצא בחינוך, שאם לא כן תאבד החברה את רציפותה" (אדר, 1959), שהרי ניתוק מוליד חיבור למקום אחר. את תחושת האחריות שבחיבור לארץ ולשרשרת הדורות היטיב לתאר יהודה עמיחי בשירו "כל הדורות שלפני".

כל הדורות שלפני תרמו אותי / קמעה קמעה כדי שאוקם כאן בירושלים / בבת אחת, כמו בית תפילה או מוסד צדקה / זה מחייב. שמי הוא שם תורמי... / אני צריך לשנות את חיי ואת מותי / יום יום כדי לקיים את כל הנבואות / שניבאו אותי שלא יהיו שקר".

"הוועדה לקידום הטיול השנתי במערכת החינוך" הגישה את המלצותיה יישומן במערכת עשוי להביא לשינוי המיוחל. רכז ורכזת טיולים שהוכשרו לתפקידם ובחירה נכונה של חברת הטיולים ישפיעו מאוד על התהליך החינוכי שיתרחש לקראת היציאה לטיול. הכנה מלאה של התוכניות: התכנים והפעילות, הלימודית, החברתית והארגונית, תוך שיתוף כל הגורמים באחריות, יקטינו את האפשרות לתקלות וימנעו הפתעות לא רצויות. בחירת מסלולי סיור על פי צורכי התלמידים ולא על פי יכולות מוריהם, במסלולים חווייתיים ומאתגרים בטיולים הנמשכים שלושה ימים ומעלה (בבתי הספר העל יסודיים), תעניק לטיול משמעות. פעילות חברתית "תוצרת בית" ובאחריות התלמידים במשך כל הטיול תאפשר ביטוי לכל אחד ותעצים את המשתתפים. סיכום ועיבוד החוויה במכלול ההיבטים, החברתיים, רגשיים, לימודיים ופיזיים, יצרבו בזיכרון התלמידים חוויה מעצבת בלתי נשכחת. דמותו של מחנך המשמשת למתחנכים מופת וראויה לחיקוי על ידם, מהווה גורם מרכזי בתהליך החינוכי בכלל ולקידום נושא הטיולים השנתיים במערכת החינוך בפרט. אחרי הכל תעמוד אישיותו המלאה והקונקרטי של המחנך למבחן התוצאה (בובר, 1964).

"הפנמת ערכים על ידי החניכים ובעקבותיה לעיצוב אישיותם, האמצעי החינוכי המתחייב מכך הוא הזדהות של החניך עם מחנכיו... הוראה המביאה את הצעיר לאו דווקא לזכירת הנלמד אלא להשתלטות על הערכים המובלעים בתכנים של הלימוד על אישיותו ועל חייו" (לם, 2002).

ינוביץ (1983) רואה בפטריטיות ובלאומיות גורמים היוצרים והמטפחים "תודעה אזרחית", זיקה חיונית מעמקי הרגש והתודעה למילוי החובות האזרחיות. תודעה אזרחית מניעה אזרחים למעורבות ולקבלת אחריות במישור הלאומי והכלל אנושי.

'מסע ישראלי' הוא דוגמה ומודל לביצוע טיול במסגרת בית הספר תוך שילוב הצוות החינוכי אשר יוכל להוביל להצלחה בתהליך החינוכי-ערכי המכוון בקרב התלמידים ובני הנוער במדינת ישראל. משך המסע ותכניו מאפשרים יצירת תהליך מעצים לכלל המשתתפים ומתוך החוויה מצליח 'מסע ישראלי' להעמיק את תחושת הזהות, ההזדהות, הזיקה וההשתייכות.

"זיקת מולדת היא פועל ההכרה... היא איננה מבטאת קשר אישי לסביבת הגידול, אלא קשר לאומי לארץ, המהווה תשתית ליצירה הלאומית של העם, ויסודו של קשר כזה הוא התרבות וההיסטוריה... במידה שאדם מזדהה עימו, עם ההיסטוריה של עמו ועם תרבות עמו - הוא יראה בארץ הנושאת תרבות זו ומשתקפת ביצירותיה את מולדתו" (שבייד, תשל"ד).

ביבליוגרפיה

- אבינון, י'. "האם חשוב לחנך לערכים והאם ראוי לעשות זאת?" בתוך **ערכים וחינוך לערכים סוגיות בהשתלמויות מורים**, חוברת ח', ירושלים, 1999, עמ' 35.
- אבישה, ע'. טוב לטייל בעד ארצנו, עבודה לשם קבלת תואר דוקטור אוניברסיטת בר אילן, רמת גן, 2000.
- אנדרו א' וסדג'וויק פ. **לקסיקון לתיאוריה של התרבות: מושגי יסוד**, רסלינג, 2007.
- אדר, צ'. "החינוך מהו?", ירושלים, תשי"ב עמ' 174.
- אדר, צ'. "חינוך כללי בחברה חופשית" (שני פרקים מתוך הדו"ח של ועדת הרוורד), ירושלים 1959, עמ' 13.
- אדלר, י'. **מרטין בובר ומשבר הזהות היהודית**, מדריך למורה לכיתות י"א-י"ב בחינוך המ"מ, משרד החינוך והתרבות, ירושלים תשמ"ח, עמ' 15.
- איזנשטדט, ש"נ. שינוי חברתי וזהות אישית **מגמות** י"ד 3-1, 1963, עמ' 87-92.
- אלבום - דרוך, ר'. "החינוך העברי בארץ ישראל 1914-1928", ירושלים, 1989.
- אלבום - דרוך, ר'. "הוא הולך ובא, מקרבנו הוא בא, העברי החדש - על תרבות הנער של העליות הראשונות", **אלפיים** 12, 1996, עמ' 104-135.
- אלמוג, ע'. **הצבר - דיוקן**, הוצאת עם עובד, תל-אביב, 1998.
- אנוך, י. **מבוא לסוציולוגיה**, יחידה 1, תל-אביב, האוניברסיטה הפתוחה, 2000.
- אריקסון א"ה, **זהות נעורים ומשבר**, תל אביב 1968, עמ' 76-116.
- בובר, מ'. "על חינוך האופי", בתוך: **תעודה ויעוד**, כרך ב', ירושלים: הספרייה הציונית, תשמ"ד.
- בורג, א'. "למה אתם שונאים טיולים", מוסף **הארץ**, 27.3.1994.
- בילי, י', ויצטום, א'. "רגישות תרבותית בטיפול: קוי הנחיה לעבודה עם מטופלים חרדיים" חלק א', שיחות ח 2 (1994) עמ' 114-119. וחלק ב **שיחות**, ח 3 (1994) עמ' 190-199.
- בן יוסף, ט'. **ידעית הארץ כתחום חינוכי בתרבות הציונית**, עבודה לשם קבלת תואר דוקטור אוניברסיטת תל אביב, 2003.
- בן עמי, א'. "תהליך הסוציאליזציה והעצמי החברתי", בתוך **פסיכולוגיה חברתית** (מקראה), תל אביב, 1976, עמ' 27.
- ברסלבסקי, י'. **הידעת את הארץ א'**, עין חרוד, 1940.
- גרסל, ג'. **דרך הטבע: הפדגוגיה הטבעית והטיפול החינוכי**, ספרית הפועלים, בני ברק, 2010, עמ' 201-347.

דיואי, ג'. **דמוקרטיה וחינוך**, מוסד ביאליק, ירושלים, תש"ך.

דרור, י. **כלים שלובים בחינוך הלאומי: הסיפור הציוני**, מאגנס, תשס"ח, עמ' 63–71.

דרור, י' ורשף, ש'. **החינוך העברי בימי הבית הלאומי**, מוסד ביאליק, 1999, עמ' 78–111.

חוזר מנכ"ל. **התוכנית להכרת הארץ ואהבת המולדת**, משרד החינוך, 2007.

חוזר המנכ"ל. **טיולים-היבטים פדגוגיים-ארגוניים, בטיחותיים וביטחוניים והביטחון בפעילות חוץ בית ספרית** סה/9(ג), ניסן התשס"ה מאי 2005.

ליבליך, ע'. "הכניסה לבגרות במהלך השירות הסדיר בצה"ל", בתוך ק' בנימיני ועמיתיו (עורכים), **עיון ויישום בפסיכולוגיה** (קובץ לזכר ישראל ליבליך), האוניברסיטה העברית, ירושלים תש"ן עמ' 281.

לם, צ'. **במערכות האידאולוגיות, יסודות החינוך במאה העשרים**, מאגנס, ירושלים 2002, עמ' 102–109.

לם, צ'. "ערכים וחינוך", בתוך צמתיים: **ערכים וחינוך בחברה הישראלית**, י' עירם, ש' שקולניקוב, י' כהן, א', שכטר (עורכים). משרד החינוך, ירושלים, 2001. עמ' 651–664.

מרגלית, א' והלברטל, מ' "ליברליזם והזכות לתרבות", בתוך: מנחם מאוטנר, אבי שגיא, 1998.

משונים, ג'. "שינוי חברתי: חברות מודרניות ופוסט מודרניות; התנהגות קולקטיבית ותנועות חברתיות", בתוך י' שדה, י' אנוך ופ' שטרן (עורכים), **יסודות הסוציולוגיה**, תל אביב: האוניברסיטה הפתוחה, 1999 (פרק 19, עמ' 490–534; פרק 23, עמ' 608–628).

ניסן, מ'. "ביטויים של רליטיזם ואינדיבידואליזם בשיפוט מוסרי", בתוך **ערכים וחינוך לערכים סוגיות בהשתלמויות מורים**, חוברת ח', ירושלים, 1999. עמ' 16–32.

נתניהו, ב'. **נאום ראש הממשלה** בכנס הרצלייה 2010.

סמילנסקי, י'. **על חינוך ועל חינוך לערכים**, הוצאת עם-עובד, 1974, תל-אביב.

סאטור, ז"פ. "הטרנסצנדנציה של האני", בתוך: **מבחר כתבים**, עורך מנחם ברינקר, תל אביב 1977, עמ' 37–38.

עזריהו, י'. **יסוד המולדת בחינוך ובהוראה**, החינוך 1923.

פלמו, פרקר ג', **המדריך למורה**, 21, לשכת ההדרכה, משרד החינוך, התרבות והספורט, ירושלים 2003, עמ' 3–9.

פראוור א'. **דרכו של הטיול בדיעת הארץ** תרמ"ח-תרע"ח, עבודה לשם קבלת תואר מוסמך, האוניברסיטה העברית ירושלים תשנ"ב.

פרנקנשטיין, ק'. **אמת וחופש - ערכים בחינוך**, תל אביב, 1987.

צפרוני, א'. בית הספר צריך ויכול לחנך לערכים, **עיונים בחינוך** 2, אורט ישראל, 2006, עמ' 5–11.

קובי, ס'. **שבעת ההרגלים של אנשים אפקטיביים במיוחד**, הוצאת אור-עם, 1996, עמ' 150–184.

- רובינס, א'. **להעיר את הענק שבפנים** (חלק 1), – הוצאת אור-עם. (פרק 12, עמ' 415–371).
- רוזן, שמיר, (עורכים). **רב-תרבותיות במדינה דמוקרטית ויהודית**, הוצאת רמות, אוניברסיטת תל אביב, עמ' 93–105.
- שביד, א'. "אהבת הנוף וזיקה למולדת", **שדמות**, קיץ, תשל"ד.
- שיש, א'. **דו"ח הוועדה לקידום הטיול השנתי במערכת החינוך**, משרד החינוך, 2011.
- Bodley, J. H. Cultural anthropology: **"Tribes, states, and the global system"** 1994. (Chap.3, pp.73- 108). Mountain View, CA: Mayfield.
- Crang, M. **"Geography Cultural"**, London and New York, Routledge, 1998.
- Cloke, P. **"Country Backwater to Virtual Village? Rural Studies and the CulturalTurn"**, Journal of Rural Studies 13, 1997, PP, 367-375.
- Daniels, S, **"Fields of Vision: Landscape Imagery and National Identity, in England and United States"**, Princeton, Princeton University Press. 1997.
- Erikson, E.H. **"The Concept of Identity in race Relation Notes and Queries"** in: T. Parsons & K.B Clark (eds.), The negro American' Boston, 1965, p. 347
- Janowitz, M. **"The Reconstruction of Patriotism"**: Education of civic consciousness. Chicago, The university of Chicago Press. 1983.
- Limish, D. **"Children and Television: A global Perspective"**. Oxford, U.K. 2007. Blackwell
- Limish, D. Drotner, K. Liebes, T. Maigret' E. & Stald, G. "Global Culture in Practice: A look at Children and Adolescents in Denmark, France and Israel". European Journal of Communication, 13 (4) 1998 pp. 539-556.
- Marcia, J.E. (1980). **"Identity in adolescence"**. In J.A. Adelson (Ed), Handbook of adolescent psycholoty (pp. 157 187). New York Wiley.
- Marcia, J.E. Mattson, D.R., Orlofsky, J.L., Waterman, A.S. & Archer, S.L. (1993). **"Ego identity: A handbook for psychosocial research"**. Yew York: Springer-Veriag.

מסע ישראלי – מחקר הערכה

תשע"ה – ממצאים ראשוניים

עורך הסקר: המכון לחקר הטיפול בחינוך, האוניברסיטה העברית בירושלים.

ניהול אקדמי: פרופ' גד יאיר

מנהלת פרויקט: רחל ואן קאופמן

כתיבת הדוח: ליאור בסרמן

ניתוח כמותי: קית' גולדשטיין, אלעד שוסטק

ניתוח איכותני: נופר גואטה, נועה נוימרק, טל בוכניק, יהב שדמי, שני קרסיק

מטרות

לבחון את מידת השינוי בעמדות ותפיסות ערכיות בעקבות המסע בתחומים:

- זהות יהודית
- מדינת ישראל
- עם ישראל וארץ ישראל
- קהילה וחברה

קבלת תמונת מצב מהימנה לגבי המשמעות, החשיבות והתרומה של מסע ישראלי בקרב המשתתפים.

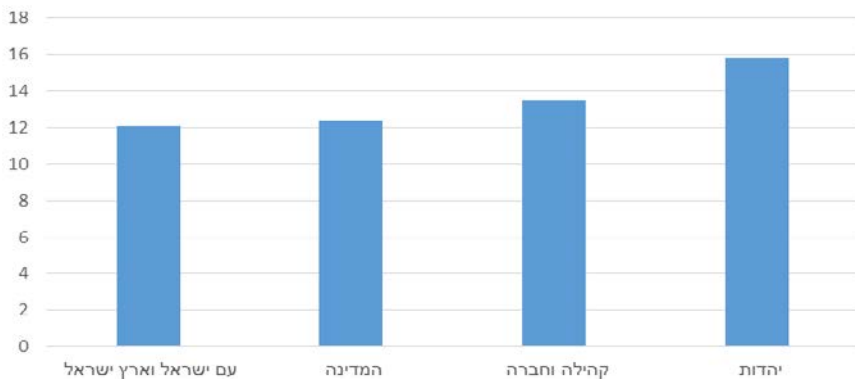
ניתוח הנתונים

ניתוח מורכב ומתקדם של ממצאי סקרים שהועברו על ידי 'מסע ישראלי' בקרב תלמידים טרם ולאחר יציאתם למסע. שאלות שסולם התשובות בין 1 ל-5 (מידה מועטה מאוד – מידה מועטה – מידה בינונית – מידה רבה – מידה רבה מאוד). ערכי הסולם תוקנו כך : $1=0$ $2=25$ $3=50$ $4=75$ $5=100$.

ניתוח ראיונות וקבוצות מיקוד בקרב בתי ספר אשר השתתפו במסע בשנה אחרונה מבוסס על ניתוח אינדוקטיבי של הראיונות וקבוצות המיקוד ומהווה הסבר נוסף משלים ומעמיק לממצאים הכמותיים.

ניתוח סקרים (כמותי)

שינויים בעמדות ותפיסות ערכיות – עיקרי הממצאים

עליה מובהקת ומשמעותית בעמדות המייצגות את הזיקה של התלמידים לממד הנבחן, בכל ארבעת הממדים שנבדקו:

- זיקה לנושא קהילה וחברה – עליה ב-13 נקודות
- זיקה לנושא עם ישראל וארץ ישראל – עליה ב-12 נקודות
- זיקה לנושא מדינה – עליה ב-12 נקודות
- זיקה לנושא יהדות – עליה ב-16 נקודות

לוח 1: קשר בין עמדות הנושאים והממדים השונים טרם היציאה למסע ישראלי

ממד	קהילה וחברה	עם ישראל וארץ ישראל	המדינה	יהדות
קהילה וחברה	1.00	0.68	0.64	0.60
עם ישראל וארץ ישראל	0.68	1.00	0.79	0.83
המדינה	0.64	0.79	1.00	0.76
יהדות	0.60	0.83	0.76	1.00

לוח 2: קשר בין עמדות הנושאים והממדים השונים אחרי היציאה למסע ישראלי

ממד	קהילה וחברה	עם ישראל וארץ ישראל	המדינה	יהדות
קהילה וחברה	1.00	0.57	0.62	0.45
עם ישראל וארץ ישראל	0.57	1.00	0.76	0.81
המדינה	0.62	0.76	1.00	0.63
יהדות	0.45	0.81	0.63	1.00

ניתן לראות קשר בין 4 הנושאים שנבדקו לבין הממדים בכל אחד מהנושאים.

טווח ציוני המתאם נע בין מתאם חיובי מלא (1) לבין מתאם שלילי מלא (-1).

לוח 1: טרם יציאה למסע מתאם חזק יחסית בין כלל הממדים, התלמידים לא עורכים הבחנה ברורה בין ממדים כגון: עם ישראל וארץ ישראל לבין יהדות ורואים בהם נושאים בעלי משמעות משותפת.

לוח 2: אחרי יציאה למסע עוצמת המתאם קטנה לעומת שאלון טרום מסע ואחרי המסע התלמידים עורכים הבחנה בין הממדים השונים. המתאם שהשתנה באופן מובהק בין שאלוני טרום לאחרי מסע הינו מדד יהדות לקהילה וחברה.

לוח 3: ממוצע המדדים טרם ההשתתפות במסע

יהדות	המדינה	עם ישראל וארץ ישראל	קהילה וחברה	
62.93	74.73	69.58	70.20	ממוצע
32.02	23.78	23.08	23.08	סטיית תקן
214.00	218.00	217.00	220.00	מספר משיבים

לוח 4: ממוצע המדדים אחרי ההשתתפות במסע

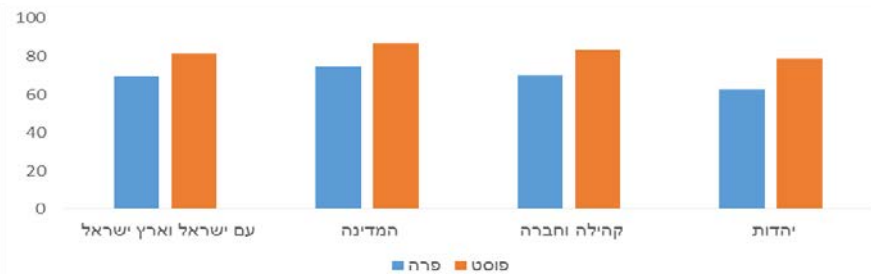
יהדות	המדינה	עם ישראל וארץ ישראל	קהילה וחברה	
78.73	87.15	81.68	83.66	ממוצע
24.24	17.79	17.44	16.33	סטיית תקן
172.00	173.00	172.00	172.00	מספר משיבים

בלוחות 3-4 ניתן לראות ממוצע עוצמת הזיקה בכל אחד מהמדדים.

ניתן לראות כי ישנה עליה בממוצעי המדדים. כלומר עוצמת הזיקה של התלמידים בכל המדדים התחזקה לאחר השתתפותם במסע.

השפעת המסע - עיקרי הממצאים בניתוח הכמותי

לוח 6: ממוצע המדדים בהשוואה בין שאלוני טרום מסע ואחרי ההשתתפות במסע

ניתן לראות כי להשתתפות בתכנית 'מסע ישראלי' ישנה השפעה על ארבעת המדדים אשר נבחנו בשאלונים ואשר נותחו בחלק הכמותי: ממד היהדות, המדינה, ארץ ישראל ועם ישראל וקהילה וחברה. כמו כן ניתן לראות השפעה של המסע על חיזוק זיקתם של התלמידים להיבטים שונים בזהותם כגון: זיקתם ליהדות ולמדינה, כמו גם על פתיחותם של התלמידים לאחר המסע לשונה מהם.

ניתוח איכותני

השפעות המסע על התלמידים, על האקלים הבית ספרי, על צוות החינוך ומחויבותם ומעורבותם של התלמידים בקהילה

השפעה על הגדרת זהות התלמיד בעיני המורים - עיקרי הממצאים

- 'מסע ישראלי' משפיע על תהליך עיצוב הזהות של התלמידים המשתתפים במסע.
- הן הצוות החינוכי והן התלמידים מעידים כי המסע משפיע באופנים ועוצמות שונות על סוגיה זו.
- מהמורים עולה שהשיח הזהותי במסע מהווה פרקטיקה המאפשרת השפעה זו.
- הדיבור והדיון הער המתייחס לממדים שונים בזהות במסגרת המסע המשפיעים על עיצוב הזהות.
- אחת החוזקות הייחודיות של 'מסע ישראלי' הוא היותו תהליך המאפשר התבוננות פנימית והתמודדות עם שאלות מורכבות של זהות.
- הצוות החינוכי, הכולל מנהלים ומורים, הדגיש את פרקטיקת השיח והיחשפות התלמידים לשונה מהם - כגורמים משמעותיים בתהליך בירור הזהות האישית והקבוצתית במסגרת המסע שלא מתרחש במסגרת בית הספר.

להלן מספר ציטוטים מתוך הראיונות וקבוצות המיקוד שקיימנו עם הצוות החינוכי המציגים תפיסה זו:

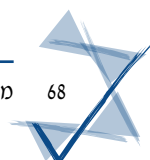
- "השיח במעגלים הוא מאוד משמעותי, חינוכי, אני עם עצמי, עם המדינה, עם הצבא, איפה אני רואה את עצמי בעוד כמה שנים. ההפעלה החינוכית שמתרחשת בתוך המסע מעבר לטיול, מוביל את התלמידים שלנו לחשיבה על דברים שבימויים אנחנו לא תמיד עוצרים לחשוב עליהם"
- "זה שיח שדורש מהאדם לנבור בתוך עצמו ובקשר שלו עם המעגלים השונים. זה מחייב אותו למשהו. לא תמיד אנחנו מתפנים על זה וחושבים, במיוחד לא בגיל הזה"

השפעה על הגדרת זהות התלמיד בעיני התלמידים - עיקרי הממצאים

- התלמידים מתייחסים למסע כחוויה המהווה פלטפורמה להצפת שאלות, להתמודדות עם סוגיות חדשות שהם לא חשבו עליהן קודם, דיונים בנושאים שלא בהכרח עולים בבית הספר, ועוד.
- התלמידים מרגישים שעיתוי המסע פוגש אותם בצומת מרכזית בחייהם, בה הם נדרשים להתמודד עם שאלות ותהיות בנוגע לעצמם, לחברה בה הם חיים ולגיבוש זהותם.
- המסע, בנקודה קריטית זו, מציף שאלות מחד ומאידך מנסה לספק כלים כדי לתת להן מענה.

להלן מספר ציטוטים המדגימים תפישה זו:

- "הייתה פלטפורמה לדבר על שאלות שאנחנו לא דווקא מדברים עליהן"
- "המסע בא לתת תשובה ללמה ולאיך שלך, שהיא לא מוכנה מראש. שאלות שנראות לנו מאוד כבדות, שחלק מהילדים לא ידעו איך לענות עליהן, אז המסע נותן את הבסיסים שמאפשרים מענה. המסע נותן את הכלים והידע, ועכשיו זה בידיים של התלמידים"
- "המסע הציף שאלות שלא שאלתי את עצמי קודם. אין תשובות כי זה לא שחור או לבן"

השפעת המסע על ממד הזהות היהודית בעיני המורים

- מהמחקר האיכותני והכמותי עולה בצורה משמעותית כי הזיקה לממד הזהות היהודית מתחזקת.
- הצוות החינוכי מוקיר את הפוטנציאל הטמון בפרויקט 'מסע ישראלי' בכל הנוגע לחיזוק הזיקה לממד הזהות היהודית של התלמידים ומשקלו הסגולי של המסע בהצגת נקודת מבט שאינה נכללת במסגרת חווית הלימודית הפורמאליית של בית הספר.
- לדברי רוב צוותי החינוך של בתי הספר המסע מאפשר שיח פלורליסטי המדגיש תחושת שייכות לאומית.
- על פי הצוות החינוכי צוות 'מסע ישראלי' איננו מדגיש בהכרח מוטיבים ספציפיים בזהות היהודית, אלא ערכים רחבים הנחשבים לקונצנזוס בחברה הישראלית.
- במסע יש הצגת ממד יהודי רחב ומכיל המקיים זיקה עם ערכים הומניסטיים אוניברסאליים: ננקטת גישה סובלנית וצוות מסע ישראלי מצליח לגעת ברגישות בסוגיות הזהות הישראלית יהודית.

השפעת המסע על ממד הזהות היהודית בעיני התלמידים

- התלמידים חשו כי לעיסוק בנושא היהדות היה השפעה ניכרת על חווייתם, אולם ניכר מדבריהם כי השפעה זו לרוב אינה מתמקדת דווקא במובן של קירבה לדת, אלא יותר במובן של חיבור למסורת ולעם היהודי, או ללאום היהודי.

להלן ציטוט המדגים תפישה זו:

- "לא שהמסע הזה שינה אצלי את הצורה של היהדות, פשוט הבנתי את זה במהלך המסע שזה מאוד דומיננטי בי. ציונות בלי יהדות אין כזה דבר מבחינתי, כשאין את הרוח היהודית אין את הרוח של הציונות. זה הבנתי במסע. המדריכים הראו לי שאין הפרדה בין השניים"

ציונות והקשר למדינה לעם ולארץ ישראל

להלן מספר ציטוטים המדגימים תפישה זו:

- "המסע גרם לי לאהוב את הארץ יותר מאשר אהבתי אותה לפני"
- "לפני המסע לא חשבתי שיש כזה מקומות יפים... מדבר וזה... אבל אחרי המסע הכרתי את ההורים יותר לטייל בארץ... רואה דברים ממש יפים. מבין שהארץ הזאת היא באמת הארץ היחידה שלך. הבנתי את זה יותר לעומק אחרי המסע"
- "אני אגיד לך את האמת, הרגשתי צמרמורת. גאווה. זה שלנו. היהדות, זה הארץ שלנו..."
- "'מסע ישראל' נתן לי את הרגש של לרצות להתגייס ולתרום למדינה. זה עורר לי את הרגש של הפטריוטיות ואהבת המדינה"
- "לפני המסע היו לי מחשבות אולי אני לא אגור בעתיד בא"י, אולי אני אעבור לארגנטינה. באמת, לנסות לשנות את המקום שלי, אולי יהיה יותר טוב. אבל אחרי המסע לא יכולתי לחשוב על זה ועד עכשיו אני לא מסוגלת לחשוב על לעזוב. יש בארץ שלנו הכל – אנשים שבאו מכל קצוות העולם ומביאים איתם דברים אחרים, יש מגוון עצום. אני לא חושבת שאני צריכה לחפש משהו אחר בארץ אחרת"
- "זה שינה את התפיסה שלי במידה מסוימת כי באמת ראיתי את עצמי כחלק ממשוהו. עצם זה שאמרת לי לפני שיצאתי למסע שאני אגור בחו"ל ועכשיו לא, זה אומר המון"

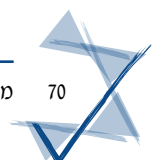
קהילה וחברה

פלורליזם ויחס לאחר

- ניתן לראות כי גם צוותי החינוך הבית ספרים וגם התלמידים חשים כי 'מסע ישראל' מאפשר הכלה של דעות שונות ותרבויות שונות ומעודד את פתיחותם של התלמידים לאחר.

התייחסות ל'שונה' במסגרת המסע

- לפעמים כחלק מיום ההתנדבות וההיכרות עם אוכלוסיות שונות במדינת ישראל.
- לעיתים כחלק מהגיבוש הכיתתי והיכולת לקבל את המאפיינים המגוונים של החברים לשכבה נ.

- לעיתים כחלק מהשיח שמאפשר השמעת דעות שונות ומגוונות.
- ניכר כי נושא הגיוון בחברה הישראלית והיכולת להתחבר גם אל מי ששונה ממך הוא בעל השפעה משמעותית על התלמידים, מעשיר ומרחיב את החוויה שלהם במסע.

קהילה וחברה בעיני מנהלים מורים ותלמידים

אזרחות משמעותית ותרומה לקהילה

- 'מסע ישראלי' מהווה נקודת שיא בתהליך חינוכי מתמשך העוסק בסוגיות של: תרומה לקהילה, מעורבות חברתית וגיוס לצבא.
- 'מסע ישראלי' מחזק את המוטיבציה לגיוס מלא ולגיוס קרבי, כמו גם את רמת הרצון למעורבות הקהילתית של התלמידים בין היתר על ידי נקודות במסע הנתפסות על ידי הצוות החינוכי והתלמידים כנקודות שיא.
- התלמידים תיארו את חווית ההתנדבות במסע כ'מחזקת' או כמקרבת אל אוכלוסיות מסוימות.
- חלק מהתלמידים טענו שכאשר ההתנדבות היא במסגרת כלל השכבה – החוויה הינה שונה מאשר ביומיום.

השפעת התוכנית על אקלים בית ספרי

- מתוך הראיונות עולה ללא ספק שקיימת השפעה ניכרת של 'מסע ישראלי' על האקלים הבית ספרי, זאת על בסיס בחינת ההשפעה ברמה הכיתתית, השכבתית והבית ספרית, תוך התייחסות לנושאים כגון:
- רמת אלימות,
 - תרבות שיח ודין,
 - שינוי בקשרי מורה-תלמיד
 - השפעה על הגיבוש הכיתתי-שכבתי.

ייחודיות המסע

- בעיני מנהלים מורים ותלמידים 'מסע ישראל' מהווה נקודת שיא בתהליך מתמשך והוא בעל משקל סגולי שבתי הספר מוקירים ואף מאמצים לעיתים. כך למשל, נושא השיח והמעגלים מחלחל לשיטת הלימוד הפורמאלית ומשפיע על הוראת המורים.
- מבחינת התלמידים החוויה הבלתי אמצעית עם האותנטי היא זו המשאירה חותם ומשפיעה עליהם.
- בתוך כך, המדריך לאור קרבתו לתלמידים מבחינה תרבותית ומבחינת הגיל, מקבל משמעות חשובה כסמכות וכמודל לחיקוי
- **'מסע ישראל' כמסע חוויתי חינוכי - התלמידים חוזרים ומדגישים את ההתנסות עצמה כמשמעותית, משפיעה ונחקקת.**

להלן מספר ציטוטים של תלמידים המתייחסים לנושא זה:

- "כשהגעתי לשם לא יכולתי להפסיק להתלהב מכל דבר קטן שהיה שם. לא הפסקתי לצלם. שם קבורים כל הגיבורים הכי גדולים שלנו. באב אל- וואד.. וכל מיני סיפורים. זה ממש ריגש אותי.. פשוט לראות את האנשים שסיימו את השואה ועלו על האוטובוסים ויצאו להילחם על הארץ"
- "אני ממש התרגשתי שראיתי את הר הרצל כי זה היה מגניב. את הקבר שלו.. ראינו את המקום שדוד וגוליית נלחמו וזה ממש ריגש אותי"
- "ב'מסע ישראל' הראו לנו איך הקימו את המדינה.. בשיעור מדברים אתנו על זה בשיעורי היסטוריה וחצי מהשיעור נרדמים ולא מקשיבים אבל שם ממש הראו לנו את הדברים בשטח"
- **"המסע הישראלי שונה מכל פעילות שהייתה בבית ספר. שם חווים, מרגישים ורואים את ארץ ישראל. בימים הראשונים ישנים באוהל על האדמה, כותל, הר הרצל, זה חלק מהדברים שבבית הספר רק שומעים עליהם ולא רואים"**

אינטנסיביות שבירת שיגרה וחוויה לימודית בלתי אמצעית

- מהריונות וקבוצות המיקוד עולה כי השפעות המסע מתאפשרות הודות להיותו של המסע שובר שגרה.
- העובדה כי מדובר במסע בן שבוע בו התלמידים רחוקים מהבית, לרוב ללא פלאפון, ובו הם נחשפים לחווית לימוד שונה – מאפשרת, לטענת צוותי החינוך, שיח ערכי משמעותי.
- האינטנסיביות שבמסע, הכוללת את אורכו ואת הקשיים הפיזיים והמנטליים הכרוכים בו, מייצרת בתלמידים תחושה של מסוגלות הן ברמה הקבוצתית – כיתתית שכבתית, והן ברמה האישית.
- ההיבט העולה כמשמעותי ביותר מתוך קבוצות המיקוד עם התלמידים בכל הנוגע לייחודיות המסע והשפעתו הינו היותו של המסע חוויה לימודית בלתי אמצעית. המגע הישיר עם האותנטי, בין אם זהו הכותל, הר הרצל או באב אל וואד – גורם להתפעלות בקרב התלמידים ומאפשר העברה של תכנים לימודיים באמצעות שימוש ברגש וחוויה.

לסיכום

- למסע ישראלי השפעה משמעותית ביותר על היבטים שונים הנוגעים לזהותו האישית והקהילתית של התלמיד, לקבלתו את השונה ממנו ולמחויבותו של התלמיד לקהילתו. ניכר כי מדובר בחוויה משמעותית ורבת עוצמה בעלת ערך סגולי אותו מזהים הן צוותי החינוך והן התלמידים.
- הממצאים האיכותיים והכמותיים מצביעים על השפעה משמעותית שיש למסע על תהליך גיבוש הזהות בקרב התלמידים המשתתפים במסע, תוך שהוא מחזק ממדים שונים בזהות הישראלית והיהודית בקרבם.

ברגדים אלו יכולתי לשבת בזינך בימי אשמוג כוס קפה ולהניח מהנץ. אבל לפני כשנגייס נקרה לפניי הצלמנות להיות חלק מהמסמך מסד ישראלי.

כבר שנגייס שאני חלק מהמסמך היו ובאמצעותה למדתי להגדיר עצמי באופן ברור יותר ובקול חזק יותר ובלב גאה יותר את הישראליות שלי, את הציונות שבי ואה היהדות שהיא חלק ממני. את הקול שלי וזה אוני מעבירה האה גוף שאני נהנה מהנץ האנושי של הדור הבא של החברה שלנו ומהגילוי הכל כך לא בנאלי שיש לנו נוצר מזהים חזק וצדק.

למחרת למסד אחרי שנצרה מסמך מסד באחירה "אני יותר ציונית" ונצח שלא רצה להגייס מספר לך מודעיס אחרי המסד שבאשכר גיוס הוא ביקש להיות אומם בזולני "בצבא המסד"; אלאו ילדים שונגנים מעצמם נגינה מלאה ללא גנאים ושבויעים אחר כך מלאים פוסט על התנצבות עצמאית בביא אבוב ולצדוד ברחובות ירושלים כשמאחוריי המפקדים הבאים של צה"ל; אין יותר גאווה מזה ואין יותר גבושם שליחות ושירות אחימי למדינה שהיא של כולנו ובאחריות כל אחד מאיתנו.

24 שנים אחיי שירגתי את המדינה ובשנגייס האחריות אני משרתת את החברה שהיא הבסיס האמיתי לעצמיות שלנו ועל כך אני חוצה להגיד לכל מי שצודד יחד איתי במסד הזה: גודה!

צאית חותמתה, מדינת מסד ישראלי

**מזרחי-טפחות לשירותכם
עם המומחים של טפחות
והמקצוענים בהשקעות**

סניף בן יהודה
רח' בן יהודה 12, ירושלים

שעות פתיחה: ימים א' - ה' 09:00-14:00.
ימים ב', ד' 16:00-18:00. ימי ו' 09:00-12:00

חיגו 8860*

שנזכה להמשיך לשיר יחד
כל הדרך במסע ישראלי.
בברכה, עופר חתוכה.

0523-857 192